

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Ἡ ἀπὸ τὴν παλαιολιθικὴ ἐποχὴ κατοικηθεῖσα Ἰωνικὴ Ἀττικὴ (Πικέριμι), ἡ χώρα αὐτὴ τοῦ φωτός καὶ τοῦ ὑπέρλαμπρου ἡλίου, μὲ τὸ εὐκρατο κλίμα, τὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσης καὶ τὴν περιβάλλουσα θάλασσα, ποὺ βοήθησαν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ στοχασμοῦ, τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκφράσεως τοῦ ωραίου καὶ τῆς σαφήνειας γραμμῶν καὶ χρωμάτων, καθὼς καὶ τὴ γνωριμία ξένων πολιτισμῶν καὶ πολιτειακῶν συστημάτων, ἀνέπτυξε ἑνωρὶς, ἤδη στὸν 5ο π.Χ. αἰ., ἕναν ὑψηλότατο πολιτισμὸ καὶ τὸ πιὸ τέλειο διοικητικὸ σύστημα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔθεσαν στὸ κέντρο τοῦ κόσμου τὸν ἄνθρωπο, ὡς ἀπόλυτην ἀξία. Ἀκόμη καὶ οἱ θεοὶ τοὺς ἀνθρωπόμορφοι ἦσαν. Χωρὶς αὐστηρὸ ἱερατεῖο καὶ κυριαρχία δόγματος, ὑπῆρχε πρωτοβουλία καὶ ἀτομικότης τοῦ στοχαστῆ, τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ ἐρευνητῆ. Στὸν δεδομένο μῦθο ἐπιθέτουν τὴν προσωπικὴ τους σφραγίδα, τὸν μεταμορφώνουν οὐσιαστικά, τὸν κάνουν ἐκφραση ἑνὸς δικοῦ τοὺς κόσμου νοημάτων, συγκινήσεων, διδαχῶν, θεσμῶν, ὁμορφιάς, τρόπου ἀντικρύσματος, «θεωρίας» τοῦ ἀνθρώπου, μὲ σκοπὸ τὴν εὐδαιμονία του, πού, κατ' Ἀριστοτέλη, «ἐνέργειά τις ἐστὶ κατ' ἀρετὴν».

Μὲ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀέναη ἀναζήτηση τῆς ἀληθείας γιὰ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀγαθὸν μέσω τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, θὰ δημιουργήσουν ἀφ' ἑνὸς τὴν ἰδανικὴ πολιτειακὴ μορφή τῆς περιφήμου δημοκρατίας, ἐξελικτικὰ μέσα ἀπὸ τὴ σύγκληση τῶν συστατικῶν τῆς κοινότητος καὶ μέσα ἀπὸ τὴ γόνιμη ἀνταγωνιστικότητά τους ποὺ κατέληξε στὴ θαυμαστὴ ἰσοτιμία καὶ ἰσονομία καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ μεταφυσικὴ καὶ τὴν καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ἡ φιλοσοφία ἐξαίρει τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος ποὺ κατακτᾷ τὴ γνώση καὶ τὴν αὐτογνωσία, ποὺ δημιουργεῖ ἀξίες καὶ τίς ἐκφράζει. Ὁ πόθος γιὰ ἐλευθερία, δικαιοσύνη καὶ ἀξιοκρατία θὰ γίνῃ ἰσχυρὴ καὶ καταλυτικὴ παρόρμηση. Γίνεται τελικὰ ἡ δημοκρατία, μίᾳ ἀδέσμευτη λειτουργία κοινωνικοῦ ρεαλισμοῦ, πέραν κάθε συμβατικότητος, ὅπου ἄνθησαν ὅλες οἱ μορφές πολιτισμοῦ. Κατέληξε δὲ σύμφωνα καὶ μὲ τὴν Harisson οἱ ἔννοιες Ἀθηνᾶ, Ἀθῆναι, Θησεὺς καὶ δημοκρατία νὰ ἔχουν σχεδὸν ταυτόσημο περιεχόμενο στὸν Περικλείο χρυσοῦν αἰῶνα. Στὴν ἀναζήτηση καὶ στὴν ἀπογραφὴ τοῦ παρελθόντος μὲ κοινὰ ἀποδεκτὲς προϋποθέσεις, κριτήρια καὶ μεθόδους ἱστορικῆς, πέραν τῶν δράσεων τῶν κοινωνιῶν καὶ κρατῶν, ἐλκυστικὸς εἶναι πάντα καὶ ὁ ρόλος τῶν ἐκάστοτε προσωπικοτήτων στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικοκοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ὡς πρότυπο μίμησης ἢ σπανιότερα ἀποφυγῆς, ἡ ἱστορικὴ προσωπικότης

κυριαρχεί στην ανθρώπινη μνήμη ακόμη και αν έχουν λησμονηθῇ, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, τὰ συγκεκριμένα γεγονότα ἢ αἰτία. Τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλὲς ἀποδεικνύει ἡ περίπτωση τοῦ Θησέως, τοῦ μυθικοῦ ἑφραστή τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, τῆς δημοκρατίας. Ὁ κύκλος τῶν Ἰωνικῶν μύθων τοῦ Θησέως περιελάμβανε ἓνα στοιχεῖο μέσα στὸ ὁποῖο τὸ παρελθὸν δὲν ἦταν μόνον παρελθὸν, ἀλλὰ σύμβολο καὶ αἰώνιο παρόν.

Κατὰ τὴν δεύτερη χιλιετία π.Χ. ὑπῆρχε στὴν Ἀθήνα, ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, βασιλείον μὲ ἄρχοντας καυχομένους ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες, ὅπως ἄλλωστε τὸ ἐπίστευαν καὶ ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι. Τὴν παράδοση αὕτη ἀποδέχονταν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης¹. Ὁ Βασιλεὺς ἐπῆρε ἀπὸ τὸν Δία τὸ δικαίωμα νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴν πόλιν σὲ κάθε περίστασι². Κατὰ τὸν Ὅμηρο³ οἱ βασιλεῖς εἶναι «διοτρεφέες», θεῖοι, κατὰ τὸν Ἡσίοδο⁴ εἶχαν τὴν συνακόλουθο ἔννοια τοῦ στρατηγοῦ καὶ δικαστοῦ. Ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. π.Χ. μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Θησέως, αἱ Ἀθῆναι καθίστανται ἰσχυρὸ στρατιωτικὸ καὶ πολιτικὸ κέντρο, μὲ τάση περαιτέρω ἐπεκτάσεως. Οἱ ἀγῶνες τοῦ γιὰ ἀνεξαρτησία, κραταίωση καὶ ἐπέκταση τῶν Ἀθηνῶν ἡρωποιοῦνται, γίνονται ἄθλοι καὶ ἀποβαίνει ὁ κατ' ἐξοχὴν ἥρωας τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς (π.χ. ἡ ἀπαλλαγὴ φόρου ἀπὸ τὴν πρώην θαλασσοκράτειρα Κρήτη, διεσώθη στὸ μῦθο Μινωταύρου-λαβυρίνθου ἢ ἡ νίκη τοῦ ἐπὶ τῆς Ἰωνικῆς τετραπόλεως τοῦ Μαραθῶνα καὶ ἡ ὑπαγωγή τῆς στὴν συνοίκηση τῶν Ἀθηνῶν, στὸν ἄθλο τοῦ Μαραθωνίου ταύρου). Ὡς ἑκφραση τῆς ἰσχύος τοῦ, ὀχύρωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἀκρόπολιν. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευαν, ὅτι δημιούργησε τὴ δημοκρατία ἢ ἔθεσε τὶς βάσεις καὶ τὶς προϋποθέσεις τουλάχιστον, πρὸς ἐξέλιξη καὶ ἀνάπτυξή της. Ἐθέσπισε τὴν συνοίκηση, ἔνωση ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ, ὅλων τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων, περίπου 40, ὡς καὶ τῆς ὑπαίθρου Ἀττικῆς εἰς μίαν πόλιν, τὰς Ἀθήνας (ὁ πληθυντικὸς λόγῳ τῶν πολλῶν πόλεων). Τὰ τοπικὰ πρυτανεῖα, ἐξαφανίσθηκαν καὶ οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες εἶχαν μόνον δημοτικὰ καθήκοντα. Λόγῳ τῶν νέων ηὔξημένων πολιτικῶν ἀναγκῶν τῆς ἀστικοποιήσεως, τὰ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως δημόσια κτίρια μὴ ἐπαρκοῦντα, μεταφέρθησαν καὶ ἀνοικοδομήθησαν νέα, στὴ γιὰ πρώτη φορὰ δημιουργηθεῖσα ἀγορά, τὴν ἐπωνομασθεῖσα «τοῦ Θησέως», στὴν ΒΔ κλιτὺ τῆς ἀκροπόλεως. Στὸ πρῶτο αὐτὸ δημόσιο κέντρο ἐκτίθησαν: τὸ Βουλευτεῖον, ἔδρα τοῦ βασιλέως, τὸ Πρυτανεῖον τῶν ἀρχόντων, μὲ τὴν ἱερὰ φλόγα, τὸ Βουλευτήριον τῶν ἀντιπροσώπων, τῶν ἐκτὸς Ἀθηνῶν κατοικούντων, ὅπου εἶχαν τὰ κτήματά τους καὶ ἤρχοντο στὴν Ἀθήνα νὰ πουλήσουν τὰ γεωργικὰ καὶ τὰ κτηνοτροφικὰ προϊόντα τους, τὸ πολεμαρχεῖον, ἔδρα τοῦ πολεμάρχου ποὺ εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἀμυνας, τῶν

1. Α, 2, 6, Τὴν Ἀττικὴν «ἄνθρωποι ὥκουν οἱ αὐτοὶ αἰεῖ».

2. Π6. ΑΙΣΧ., Ἰκέτιδες, 370: «σύ τοι πόλις, σύ δὲ τὸ δῆμιον».

3. Ἰλ., Β 445 καὶ Ὀδύσ., δ, 691.

4. Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 200.

πολεμικῶν καὶ τὴν συντήρηση τῶν τειχῶν, τὸ Ἐλευσίνιον καὶ τὸ Θεσμοφόριον ἀφιερωμένα στὴν θεὰ Δήμητρα. Ἡ παρ' Ἀρείῳ Πάγῳ Βουλὴ, ἡ συμβουλευτικὴ γερουσία, ἀπαρτίζετο ἀπὸ προϋπάρχοντες ἐπιτυχημένους ἄρχοντας ποὺ ἤλεγχαν τοὺς διοικούντας, ἐδίκαζαν καὶ συνεβούλευαν τὸν βασιλέα. Ἡ κοινὴ συνέλευσις τοῦ λαοῦ, ἀπεφαίνετο γιὰ ζητήματα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ σοβαρά. Οἱ πολῖτες σύμφωνα μὲ τὴν καταγωγὴ τους διεκρίνοντο σὲ ἀδελφότητες, τὶς φρατρίες ἢ πατριές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονται οἱ συγγενικὲς φυλές, μὲ δικούς τους προγονικοὺς ἥρωες καὶ λατρεῖες. Ἔτσι ἡ Ἀττικὴ παρέμεινε ἐνωμένη καὶ μετὰ τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας, ἐπεὶδὴ ἡ πολιτικὴ τῆς ὀργάνωσιν ἦταν βασισμένη στὶς συγγενικὲς φυλές τῶν γενῶν. Ἐθεσπίσθη καὶ ἐορτὴ, τὰ συνοίκια, μὲ θυσία ἀναίμακτη, διότι ἡ ἔνωση ἐπετεύχθη εἰρηνικά, μὲ βάση τὴν ἰσότητα χωρὶς μίση καὶ πικρίες. Τὶς μυθικὲς κατακτήσεις τοῦ Θησεῦς προέβαλλαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀργότερα, ὡς κληρονομικὸ δίκαιο γιὰ τὶς κατακτήσεις στὰ παράλια τῆς Ἰωνίας καὶ στὴ Σκύρο, ἀπὸ ὅπου τὸ 469 π.Χ. ὁ Κίμων τοῦ Μιλτιάδη μετέφερε τὰ ὅσα τοῦ Θησεῦς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἀπένειμαν «ἰσοθέους τιμάς» καὶ τοῦ ἔκτισαν τὸ ἱερὸ τέμενός του, τὸ Θησεῖον, στὴν ΒΔ κλιτὺ τῆς ἀκροπόλεως στὴν ἐπώνυμον ἀγορὰ του. Ἡ μεγάλη καινοτομία τοῦ Θησεῦς⁵ ἦταν ἡ σύμπληξη ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτικοῦ κράτους γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, στὸ ὁποῖο ἀργότερα μετεῖχαν καὶ οἱ δῆμοι.

Τὸ Χρονικὸ τοῦ Εὐσεβίου (3ο-4ο μ.Χ. αἰ.) μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν πολιτειακὴ ἐξέλιξη τῶν Ἀθηνῶν, δίδοντας κατάλογο τῶν βασιλέων καὶ ἐπώνυμων ἀρχόντων μέχρι τὸ 682 π.Χ. ὅποτε ἀρχίζουν οἱ «Ἐνιαύσιοι αἵρετοὶ ἄρχοντες». Ὁ Θησεὺς Αἰγέως φέρεται ὡς δέκατος βασιλεὺς, βασιλεύσας ἐπὶ τριάκοντα ἔτη. Στὸ Χρονικὸ ἀναφέρονται:

α') Δεκαεπτὰ κληρονομικοὶ βασιλεῖς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας, ἀπὸ τὶς ἀρχές μέχρι τὸν 11ο αἰ. π.Χ. καὶ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, μὲ τελευταῖον τὸν Κόδρο τὸν ἥρωα. β') Δεκατρεῖς ἰσόβιοι ἄρχοντες ἀπὸ τὸ 1100 μέχρι τὴν πρώτη Ὀλυμπιάδα, τὸ 776 π.Χ. Πρῶτος ὁ υἱὸς τοῦ Κόδρου, ὁ Μέδων.

5. Π6. ΘΟΥΚ., 2, 15, 2 «ἐπεὶδὴ Θησεὺς ἐβασίλευε γενόμενος μετὰ τοῦ συνετοῦ καὶ δυνατοῦ τά τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώρα καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἐν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνώκισε πάντας καὶ νεμομένους τὰ αὐτῶν ἐκάστους, ἀπερ καὶ πρὸ τοῦ, ἡνάγκασε μιᾷ πόλει, ταύτῃ χρῆσθαι...». ΙΣΟΚΡ., Παναθ., 129: «ἀκμάζων (Θησεὺς) τὴν μὲν πόλιν, ὡς λέγεται, διοικεῖν τῷ πλήθει παρέδωκεν». Ὁ ΠΑΥΣ., Ἀττ., Α, 3, 2, 22-24, κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς Στοᾶς τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς στὸν Κεραμεικὸ ἀναφέρει: «ἐπὶ δὲ τῷ τοίχῳ τῷ πέραν Θησεὺς ἐστὶ γεγραμμένος καὶ Δημοκρατία τε καὶ Δῆμος. Δηλοῖ δὲ ἡ γραφὴ Θησεῖα εἶναι τὸν καταστήσαντα Ἀθηναίοις ἐξ ἴσου πολιτεύεσθαι». Ἐπιγραφὴ διπλὴ στὸ ἐπιστύλιο πύλης Ἀνδριανοῦ τοῦ 131 μ.Χ. Ἀπὸ μὲν τὴν πλευρὰ πρὸς τὴν παλαιὰ πόλιν «αἰδ' εἰς Ἀθῆναι Θησεῦς ἡ πρὶν πόλις». Ἀπὸ δὲ πρὸς τὸ Ὀλυμπεῖο: «αἰδ' εἰς Ἀνδριανοῦ κοῦχί Θησεῦς πόλις». Ἡ Ἀθήνα λοιπὸν ἦταν πάντα ἡ πόλις τοῦ Θησεῦς. ΠΛΟΥΤ., Θησ., Β 15 καὶ ἡ πρώτη γραπτὴ ἀναφορὰ στὸν Θησεῖα στὴν Ἰλ., Α 265: «Θησεῖα τ' Αἰγείδην, ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν».

Διαπιστώνεται ισχυροποίηση τῶν μεγάλων ἀθηναϊκῶν γενῶν, καὶ αὐτὸ συνιστᾷ τὴν ἀρχὴ τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς συλλογικῆς ιδιοκτησίας. «Τὰ χρήματα καὶ κτήματα ἐν τῷ γένει κατανέμειν». Ὁ πλοῦτος εἶναι ὁ τίτλος των καὶ μέτρον των, ἡ πολυτέλεια. Ἔχουμε πολυτελεῖς τάφους, μεγαλοπρεπεῖς ἐπετεῖους θανάτων μὲ γεύματα, ποὺ ἦσαν αἰτίες συγκεντρώσεων τῶν μελῶν τοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ ἐπιδείξεως δυνάμεως. Ὑπῆρχαν, λοιπόν, οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ στενοὶ πατριαρχικῆς κοινωνίας. γ') ἐπὶ αἵρετοὶ ἄρχοντες δεκαετοῦς θητείας ἀπὸ τὸ 776 μέχρι 682 π.Χ. «Ἐπὶ τούτου ἔδοξεν αἰρεῖσθαι ἄρχοντα κατ' ἐνιαυτὸν καὶ πρῶτος ἡγήσαντο ἐνιαύσιος ἄρχων Κρέων ἐπὶ τῆς εἰκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος» (684 μέχρι 680 π.Χ.). Ἄν καὶ ἡ βασιλεία εἶχε καταργηθῇ καὶ ὑπῆρχε τριαρχία, μέλη τῆς βασιλικῆς δυναστείας ἐκλέγοντο στὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως, ἐνὸς τῶν τριῶν ἀρχόντων. Ἀργότερα καὶ στίς τρεῖς θέσεις, ἐπικρατοῦν τὰ μεγάλα γένη τῶν εὐγενῶν, ποὺ παραμέρισαν βαθμηδὸν τὴν ἀρχικὴ μοναρχία καὶ βαίνουν στὴν περαιτέρω ἐξέλιξη ποὺ θὰ καταλήξει στὴν δημοκρατία. Εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι ἡ δημοκρατία ἔχει ἀριστοκρατικὴ τὴν καταγωγὴ τῆς. Ἡ γενεαλογία συνδέει τοὺς εὐπατρίδες μὲ τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἥρωες καὶ τοὺς θεοὺς ἀκόμη καὶ ἀποτελεῖ τὸν τίτλο τους.

Μὲ τὴν σύσταση καὶ ἐξέλιξη τῆς πόλεως, συμβάδισε καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πρώτης τάξεως, τῶν εὐγενῶν, ἀρίστων, εὐπατρίδων, ἀγαθῶν, μακάρων, ἀριστῶν, ἀφνῶν, χρηστῶν, διακεκριμένων, γνωρίμων, ποὺ ἐνῶ πρὶν, ἀποτελοῦν τὸ συμβούλιο τοῦ θρόνου μὲ κάποιον ἔλεγχον τῶν βασιλικῶν προνομίων, τώρα ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν ὡς Πρυτάνεις «ἀριστείνδην καὶ πλουτίνδην» ἐπιλεγέντων. Ἡ δυνάμις των προέρχεται ἀπὸ τὴ γνώση τῆς διεύθυνσεως τῶν πολεμικῶν⁶, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων, ἄλλως ὁ ἀρχηγὸς ἔχανε τὴ διεύθυνση τοῦ γένους καὶ τὴν ὑπόληψή του, τὴν δὲ θέση του ἔπαιρνε ὁ πλουσιότερος καὶ ισχυρότερος. Συνολικῶς ὑπῆρχαν πεντήκοντα γένη, ποὺ συνεχίζοντο δι' ἀρρενογονίας. Ἀρχοντες τῆς Τριαρχίας ἦσαν: Πρῶτος ὁ «ἄρχων», ὁ καὶ ἐπώνυμος, εἶχε τὴν προεδρία τῆς κυβερνήσεως, τὸ ὄνομά του ὠριζε τὸ ἔτος καὶ ἐφέρετο σ' ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα, δεύτερος ὁ βασιλεύς, ἦτο ἀρχιερεὺς καὶ περιορίσθη στὴν προάσπιση ἀπὸ ἐχθροῦς καὶ στὴ διαιτησία ιδιωτικῶν καὶ θρησκευτικῶν διαφορῶν, τρίτος ὁ πολέμαρχος, ἔχων τὴ φροντίδα τῶν πολεμικῶν καὶ ἀμυντικῶν θεμάτων, τὴ συντήρηση τῶν τειχῶν καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους. Ἀποφυγὴ λοιπὸν τῆς συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας εἰς ἓνα πρόσωπο. Τὸν 80 π.Χ. στοὺς τρεῖς πρώτους ἄρχοντες προσετέθησαν οἱ ἐξ θεσμοθέται⁷, ἐξελέγησαν δὲ τὸ πρῶτον «ὅπως ἀναγράψαντες τὰ θέσμια φυλάττωσι πρὸς τὴν τῶν παρανομούντων κρίσιν». Εἶχαν τὴν ἐπιμέλεια τῶν νόμων καὶ τὴν ἐποπτεία τῆς

6. Π6. Ἰλ., Ι, 396: «ἄριστοι ... πολίεθρα ῥύονται».

7. Π6. ΑΡΙΣΤ., Ἀθ. Πολ., 3, 4.

ἀνανεώσεως τῶν νόμων (ἂν οἱ νέοι νόμοι ἀντιτίθεντο πρὸς τοὺς παλαιούς). Οἱ ἐννέα αὐτοὶ ἄρχοντες ἀποτελοῦσαν τὴν *συναρχία* τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων. Ἐκτὸς τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου ποὺ ἐπόπτευε τὰ τῆς διοικήσεως, ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει παραγκωνισμένη καὶ ἡ συνέλευσις τοῦ λαοῦ διηρημένου εἰς τέσσερις φυλές: τοὺς γελέοντας, λαμπρούς, εὐγενεῖς· τοὺς ἀργαδεῖς, γεωργούς· αἰγοκορεῖς, γιδοβοσκούς· καὶ ὀπλίτας πολεμιστὰς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχηγό. Ἐκάστη φυλὴ περιελάμβανε τρεῖς φρατρίες, μὲ τριάντα γένη ἑκάστη φρατρία, ἕκαστον δὲ γένος εἶχε τριάντα ἄνδρες. Αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὸν λαόν, τὴν δευτέρα τάξιν τῶν γεωμόρων ἢ ἀγροίκων. Τὴν πρώτην τάξιν ἀποτελοῦσαν πάντοτε οἱ εὐγενεῖς. Μέχρι τὰ μέσα τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ὑπῆρχε ἀγροτικός καὶ ποιμενικός βίος, ἐπικρατοῦσε αὐτόνομη κλειστὴ οἰκονομία καὶ ἕκαστος οἶκος ἦτο αὐτάρκης. Συνήθως ὁ λαὸς ἠργάζετο στὰ κτήματα τῶν πλουσίων, κρατώντας μόνον τὸ 1/6 τοῦ εἰσοδήματος, γι' αὐτὸ καὶ ἐτκημόριοι ἐλέγοντο. Τὴν τρίτην τάξιν ἀποτελοῦν οἱ δημιουργοί, οἱ ἐργαζόμενοι γιὰ τὸν δῆμον, ἦσαν τεχνίτες, κερამεῖς, κήρυκες, μάντις καὶ ναύκληροι. Ἡ Ἀριστοκρατικὴ αὕτη ἐποχὴ ὠνομάσθη Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς μεσαίων.

Ἡ μεταβατικὴ περίοδος διήρκησε ἀπὸ τὰ μέσα 8ου π.Χ. αἰ. μέχρι τὸν 6 π.Χ. αἰ. Ὁ 8ος π.Χ. αἰ. εἶναι πολὺ δημιουργικός, εἶναι ἡ χαρυνγὴ νέας ἐποχῆς μὲ τρία θεμελιώδη ἐπιτεύγματα - σταθμούς, ποὺ ὥθοῦν δραστικὰ καὶ σηματοδοτοῦν τὴν πολιτικοκοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἐξέλιξιν τῶν Ἀθηναίων καὶ ὅλων τῶν Ἑλλήνων. (α) Ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν δεύτερον ἀποικισμό (750 - 550 π.Χ.) εἰς Θράκην, Μ. Ἀσίαν, Εὐξείνιον Πόντον, Σικελίαν, Κάτω Ἰταλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Παράλια Βορείου Ἀφρικῆς· (β) ἡ Γραφή· (γ) ἡ ἐξέλιξις τῆς πόλεως - κράτους.

1. **Τὰ αἷτια καὶ οἱ ἀφορμὲς τοῦ Β' ἀποικισμοῦ** εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀναζήτησις νέας γῆς καὶ ἡ τάσις νὰ ἐξέλθουν τῶν ὁρίων τῆς πόλεως, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν πενήτων καὶ δυσσχεστῶν πολιτῶν, ἡ ἐπιθυμία ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς συνθήκης τῆς ἀγροτικοκτηνοτροφικῆς ζωῆς, ἡ ἀναζήτησις οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις τῆς πόλεως καὶ ἡ δημιουργία ἀστικῆς τάξεως, τεχνιτῶν, ἐμπόρων, ναυτικῶν, βιοτεχνῶν ποὺ ὠνομάζοντο ἀ-γενεῖς, καὶ δὲν ἀνήκαν στὰ γένη τῶν εὐγενῶν. Ἐπίσης οἱ ὀξεῖς πολιτικοὶ λαϊκοὶ ἀγῶνες ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας, καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀριστοκρατία ποὺ ἐνεζήτει νέα πατρίδα καὶ πλουτισμό. Μεγάλωναν οἱ ἀνάγκες τους, ἀπὸ τὴν αὐξανόμενη ἀγάπη τους πρὸς τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν διατήρησιν τῆς αἰγλῆς τοῦ γένους των καὶ ἐννοοῦσαν τὸ χρῆμα τους νὰ γεννᾷ, νὰ τίκτει, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα τόκος χρημάτων καὶ μεγάλωνε ἡ πλεονεξία τους. Ὁ Ἀποικισμὸς εἶχε πολλὰ ἀλυσιδωτὰ ἀποτελέσματα. Πρωτίστως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου, ἡ Ἀθήνα καὶ ἄλλες πόλεις γίνονται ἐμπορικοὶ σταθμοί, ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία, ποὺ τὰ προϊόντα τῆς ἐξάγονται σὺν ἀποικίαις καὶ μέσω αὐτῶν σὺν γειτονικῆς ξένης χώρης. Ἀναπτύσσεται ἡ ναυπηγικὴ καὶ ἡ ναυτιλία, διότι ἀπαιτοῦνται πλοῖα ἐμπορικὰ ἀλλὰ καὶ

πολεμικά πρὸς προστασία τῶν θαλασσίων ὁδῶν ἀπὸ τὴν πειρατεία. Διὰ τὴν διευκόλυνση τοῦ ἐμπορίου ἐθεσπίσθησαν σταθερὰ μέτρα, σταθμὰ καὶ νομίματα. Ἡ κοπὴ νομισμάτων ἐπέφερε τὴν μεταβολὴ τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ τὴ δημιουργία κεφαλαίου μὲ καθοριστικὴ σημασία στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ διὰ τῶν χρημάτων συσσώρευση πλούτου, ἀνταγωνίζεται πλέον τὴν ἔγγειο ἰδιοκτησία. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἀπαιτοῦσε πολλὰ καὶ φθηνὰ ἐργατικά χέρια, ὅποτε κατέληξαν στὸ ἐμπόριο τῶν δούλων (πρὶν οἱ δοῦλοι ἦσαν κυρίως δουλοπάροικοι πολεμικοῦ δικαίου καὶ ἐθεωροῦντο μέλη τοῦ οἴκου - οἰκέται). Ἐπὶ πλέον, οἱ ἀποικοὶ καὶ οἱ ἔμποροι ἐγίνοντο φορεῖς πολιτισμοῦ στοὺς ξένους κατοίκους καὶ στοὺς περιοίκους. Οἱ ἀποικίες ἐγίνοντο ἢ διὰ συμβάσεως καὶ συγχωνεύσεως μὲ τοὺς κατέχοντας ἢ μὲ ἀγῶνες καὶ πάλῃ. Ἀρχὴ τοῦ συμβιβασμοῦ ἀποτελοῦσε συχνὰ ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ τοὺς νέους οἰκιστὰς τῶν παλαιῶν θεῶν τῆς χώρας π.χ. τῆς Κυβέλης στὴν Μ. Ἀσία, ἔτσι πολλάκις, οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν οἱ συνδιαλλάξαντες τοὺς ἀνθρώπους. Στὴν ἐξάπλωση καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἀποικιῶν σημαντικό ρόλο διεδραμάτισαν τὸ οἰκονομικόν, τὸ συνταγματικόν ἢ τὸ νομικόν στοιχείο, ποὺ ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν μητρόπολη. Οἱ ἔμποροι μὲ τίς γνώσεις καὶ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ ξένους λαούς, συνέκριναν κοινωνίες καὶ πολιτεύματα καὶ διεννοοῦντο⁸, ὅπως ὁ Σόλων. Ἐπίσης ἡ διασπορά τῶν Ἑλλήνων ὥξυνε τὸ αἶσθημα τῆς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ συνείδησης. Ὁ Ἀρχίλοχος τὸν 7ο π.Χ. αἰ. γιὰ πρώτη φορὰ μεταχειρίζεται τὴ λέξη «Πανέλληνες».

2. Γραφή. Ὁ Ἑλληνικὸς μεσαίων (11ος - 8ος αἰ. π.Χ.) ἐκυφόρησε τὸν σπόρο τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Κατέχουμε ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 9ου π.Χ. αἰ., ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Τέω, ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. π.Χ. δοκιμὲς γραφῆς σὲ ἐνεπίγραφα θραύσματα ἀγγείων ποὺ εὑρέθηκε ὁ Blegen στὸν Ὑμηττό καὶ τὴν ἐπιγραφή στὴ Γεωμετρικὴ Οἶνοχόη τοῦ Διπύλου. Ἀπὸ τὸ 776 ἐτηροῦντο Χρονικά Ὀλυμπιακῶν νικῶν καὶ ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. ὑπάρχουν ἐπιγραφές σὲ στῆλες. Ἡ τελικὴ διαμόρφωση τοῦ συστήματος γραφῆς ἔδωσε τὴ δυνατότητα καταγραφῆς τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, τῆς δημιουργίας καὶ καταγραφῆς τῆς πρώτης λογοτεχνίας, τῆς ἱστορίας, τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἐπιστήμων ἢ μῆ, τῶν ὀρφικῶν καὶ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων. Ἡ καταγραφή τῶν θεσμίων τῆς πόλεως καὶ γενικῶς ἡ γραφή ἐγίνε ὄργανο πολιτικῆς χειραφετήσεως, κοινωνικοῦ κατευνασμοῦ καὶ ἀπόδοσης δικαιοσύνης, τὸ μέγα ζητούμενο πάντοτε στίς κοινωνίες.

3. Ἐξέλιξις πόλεως. Ἡ πρόοδος τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας καὶ ἡ ἀπόκτησις κεφαλαίου, ἐπομένως δυνάμεως ἱκανῆς νὰ συναγωνισθῇ τοὺς γαιοκτήμονας, ὁδήγησαν στὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς μέσης ἀστικῆς τάξεως, τὸν δῆμον, ποὺ ἐγίνε ἰσχυρότερη μὲ τὴ μεταβολὴ τῆς στρατιωτικῆς τακτικῆς καὶ τοῦ ὅπλισμοῦ. Ἡ μάχη τὸν 7ο π.Χ. αἰ. ἐκρίνετο ἀπὸ τοὺς κανονικῶς παρατεταγμένους πεζοὺς ὀπλίτες τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἐνῶ

8. Ὀδ., α, 3: «πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω».

πρὶν κυρίως ἀπὸ τὸ ἱππικὸ τῶν εὐγενῶν. Μὲ κριτικὸ πνεῦμα, ἀσκούμενοι διαρκῶς, οὐδεμία ὑπεροχὴ ἀναγνωρίζουν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐφ' ὅσον δὲν στηρίζεται καταφανῶς στὴν πραγματικότητα. Οἱ ἐλεύθεροι εἶναι ἴσοι μεταξὺ τους. Ἐκαστος, ἀμιλλώμενος τῶν ἄλλων, συμβάλλει στὸ καλὸ τῆς πόλεως καὶ ἐπωφελεῖται ἀπὸ αὐτό, τὰ μὲν ἄτομα ἀναπτύσσουν τὴν προσωπικότητά τους, ἡ δὲ πόλις πλουτίζει μὲ χρῆμα καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἄθροισμα. Ὅλα τὰ χρήσιμα καὶ μεγάλα ἐπιτεύγματα ὀφείλονται στὸν ἰσχυρὸ αὐτὸν ἀτομικισμό, στὴν δὲ Ἀθήνα, ἀπὸ ἓνα ἄπειρο πλῆθος μεμονωμένων καὶ συχνὰ ἀσύνδετων προσπαθειῶν, θὰ γεννηθῇ ὁ ἁρμονικότερος τῶν πολιτισμῶν. Ὁ δῆμος συνειδητοποιεῖ τὴν ἀξία καὶ τὴν δύναμή του καὶ αἰσθάνεται σφοδρὴν ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτηση ἐλευθερίας, αὐτάρκειας καὶ αὐτονομίας, τὶς τρεῖς βασικὲς ἀρχές τῆς πόλεως-κράτους. Μὲ τὴν σωφροσύνη καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ δίκαιον, ἐδραιώνεται ὁ θεσμός καὶ ὁ νόμος ἐναντίον κάθε αὐθαιρεσίας καὶ τάσεως πρὸς ἀπεριόριστον δύναμη τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ τίθεται καὶ τάξη καὶ μέτρον ἐναντίον τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς στάσεως τοῦ δήμου. Ὁ ἰσχυρὸς δῆμος ζητᾷ ἴσα πολιτικὰ δικαιώματα μὲ τὴν ἀριστοκρατία, πολιτεία δημοκρατικὴ πού θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντα τῶν γεωργῶν καὶ ἐμπόρων, χωρὶς νὰ χάσουν ἐντελῶς τὴ θέση τους οἱ ἀντίπαλοι εὐγενεῖς καὶ κωδικοποίηση ὡς νόμων, τῶν παλαιῶν θεσμῶν καὶ δικαϊκῶν συνηθειῶν, πού ὑφίσταντο ὡς προνόμιο τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἦσαν ὑπὸ τὸν ἐλεγχό της, ὥστε νὰ προστατεύονται οἱ πολῖτες ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν εὐγενῶν. Μεταξὺ τῶν ἐμπόρων, ἐπιχειρηματιῶν, ἐφοπλιστῶν καὶ δημιουργῶν μερικοὶ ἐκλεκτοὶ νέοι ἄνδρες πού διακρίνονται γιὰ τὴ γνώση, τὴν ἐπιδεξιότητά τους, θὰ γίνουν οἱ ὁδηγοὶ τοῦ πλῆθους. Εἶναι ὀρμητικοί, ἐπαναστατημένοι καὶ ἡ πάλῃ τῶν τάξεων ἀρχίζει μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων καὶ τῶν πολλῶν, τῶν δύο γνωστῶν πολιτικῶν πόλων. Ὁ δῆμος μὲ ἀγῶνες ἐπιτυγχάνει τὸ μὲν 682 π.Χ. νὰ ὑπάρξουν οἱ πρῶτοι Ἐνιαύσιοι Αἵρετοὶ Ἀρχοντες, τὸ δὲ 637 π.Χ. ἀναμόρφωση ἐνιαυσίου ἀρχῆς. Ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἀρχοντες, οἱ τέσσερεις ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς εὐπατρίδες: ὁ «ἄρχων», ὁ βασιλεὺς, ὁ πολέμαρχος καὶ ἓνας θεσμοθέτης, οἱ τρεῖς θεσμοθέται ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς γεωμόρους καὶ δύο θεσμοθέται ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς.

Τὸ 621 π.Χ. ἐπὶ ἀρχοντος Ἀρισταίχμου, οἱ εὐγενεῖς ἔδωσαν ἐντολὴ δημοσιεύσεως καὶ δημιουργίας νόμων, στὸν γηραιὸ ἀρχοντα Δράκοντα⁹, ἀνήκοντα στὸ γένος τῶν εὐπατριδῶν. Οἱ νόμοι του ἦσαν αὐστηροί, οἱ δὲ φονικοὶ διετηρήθησαν καθ' ὅλη τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα. Ὁ Δράκων ἱδρύσε νέα δικαστήρια καὶ τὸ κράτος ὀπλίζεται μὲ τὶς ἐξουσίες πού ἔχανε τὸ γένος. (α) δικαστήριον· ὁ βασιλεὺς-ἀρχιερεὺς γιὰ δίκες θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ἀνθρωποκτονίας, ὅχι ἐκ προμελέτης, ὀρίζεται δὲ ποινὴ ἐξουρίας ἢ ἀποκλεισμός ἀπὸ ἱερῶν καὶ δημόσιους τόπους καὶ εἶναι

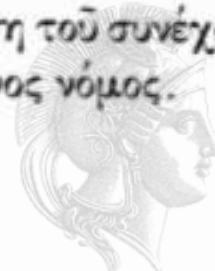
9. LIDDEL-SCOTT, I, S.V. Δράκων = ὁ ὃξὺ βλέπων.

δυνατή ή αἵδεσις, δηλαδή ή συνδιαλλαγή τῶν συγγενῶν τοῦ φονευθέντος μέ τόν φονέα κατά σειρά πατέρας, ἀδελφός, υἱός, μέχρι δευτέρου ἐξαδέλφου, μετά ἐλλείπει ή συγγένεια, τὸ ὁποῖο ἦτο μεγάλο πλήγμα κατά τῶν γενῶν. Δεύτερο πλήγμα ἀποτελεῖ τὸ ὅτι ἐντὸς τοῦ γένους, ἀπευθύνεται στὸν ἀτομικισμό, «πάντας ἢ τὸν κωλύοντα κρατεῖν», τὸ ἄτομο καλεῖται νὰ ἀντιτάξει βέτο στὶς ἀδικίες ἢ τὶς σκληρὲς ἀποφάσεις τοῦ γένους. (β) Στὸν Ἄρειο Πάγο δικάζονται φόνοι ἐκ προμελέτης ἢ βαρέοι τραυματισμοί, ἐμπρησμοί, καὶ δηλητηριάσεις. (γ) Το Παλλάδιον. Δικάζονται ἀκούσιοι φόνοι ἢ ἀπόπειρα φόνου ἢ φόνος μέ θύμα ξένον ἢ δοῦλον. (δ) Δελφίνιον, γιὰ μὴ ἀξιόποινες ἀνθρωποκτονίες ὅπως φόνοι ἐν ἀμύνη, φόνος διαφθορέως, θανάσιμα ἀτυχήματα εἰς πόλεμο ἢ εἰς ἀγῶνες. (ε) εἰς Φρεατύδα, στήν ἀμμουδιά, δικάζονται φόνοι γενόμενοι στὸ ἐξωτερικό, ἀπὸ ἐξόριστον καθ' ὑποτροπὴ ἐγκλημάτων καὶ ἄλλα. Ὁ Δράκων πρῶτος καθιέρωσε τὴν θεμελιώδη ἀρχή, τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη ἐπὶ τῆς πολιτείας καὶ τὰ καθήκοντά του πρὸς αὐτὴν εἶναι ἀλληλένδετα. Κατέστησε ὑποχρεωτικὴ τὴν συμμετοχὴ στήν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τῶν εὐγενῶν, ἱππέων καὶ ὀπλιτῶν ἐπὶ ποινῇ προστίμου, ἐπίσης ἐπέβαλλε ἐγγραφὴ στὶς φρατρίες καὶ τῆς τρίτης τάξεως, τῶν ὀπλιτῶν, ἀποκτώντων πολιτικά δικαιώματα, κυρίως δέ, ὑπέβαλε τὶς μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν ἔχθρες εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ κράτους, γιὰ καταστολὴ τῶν ἐκδικήσεων καὶ τῆς αὐτοδικίας. Ὁ κυρίαρχος νόμος καθίσταται παιδαγωγὸς τοῦ πολίτη. Μὲ τὸν φόβο τῆς τιμωρίας, γίνεται νόμος ἐπιβεβλημένης ἀναγκαιότητος, πολιτειακός, θεσμοθετημένος κοινωνικὸς νόμος. Διακηρύσσεται ὅτι ὁ νόμος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπὸ τὴν βίαν. Κολοσσιαία λοιπὸν ἡ σημασία τῶν νόμων τοῦ Δράκοντος στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, γιὰ καθιέρωση ἡπιότερης καὶ ἀνθρωπιστικότερης κοινωνίας. Παρὰ ταῦτα, τὸ ἐπαναστατικὸ λαϊκὸ αἶτημα, γιὰ ριζικὸ τῆς γῆς ἀναδασμό, ὠρθώνετο ἐναντίον τῆς μυωπικῆς ἀριστοκρατίας.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, 1.62, παραδίδει ὅτι τὰ κόμματα συνεφώνησαν τὸ 594 π.Χ. νὰ ἐκλέξουν ἄρχοντα διαλακτὴν, μέ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν καὶ ὑπερτάτη ἀποστολὴ νὰ σώσῃ τὸ κράτος ἀνακαινίζοντάς το, τὸν Σόλωνα, ἔμπορον, πλοιοκτήτην, ποιητὴν πολιτικῶν ἐλεγείων καὶ ἰάμβων, σοφόν, πολιτικόν, ἐραστὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰσήγαγε ὡς αἰσυνήτης γιὰ πρώτη φορὰ στήν ἀνθρωπότητα, νόμους ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων. Λόγω τῆς ἐκ τοῦ πατρός του Ἐξηκεστίδη συγγενείας του μέ τοὺς Μεδοντίδας τοῦ Κόδρου καὶ ὄντας ὁ ἴδιος ἔμπορος, ἀνήκων στήν μεσαία ἀστική τάξη, εὗρίσκετο εἰς τὴν μέσσην πολιτικὴν γραμμὴν, ἱκανὸς ὡς ἐθνικὸς ἥρωας¹⁰, καὶ ἀναγνωρισμένης τιμιότητος νὰ συγκρατήσῃ τὰ δύο ἀντιμαχόμενα ἄκρα

10. Τὸ 612 π.Χ. μέ τὶς ἐλεγεῖες του ξεσήκωσε τοὺς Ἀθηναίους οἱ ὁποῖοι καὶ κατέλαβαν τὴν Σαλαμίνα. Στὶς ἐλεγεῖες του διαφαίνεται ἡ βαθειὰ γνώση καὶ συνείδηση τοῦ συνέχοντος τὴν πόλιν θεοῦ καὶ αἰωνίου δικαίου, πὺ ἐκφραστὴ του ἀποτελεῖ ὁ θεσπιζόμενος νόμος.

εὐγενῶν καὶ δήμου. Θεσμοθετεῖ τὴν «ἀπὸ τιμημάτων πολιτεία», καὶ διαβλέπων ὅτι τὸ μέλλον ἀνῆκε στοὺς ρωμαλέους καὶ δραστήριους μεσαίους καὶ μὲ ἀρχὴ τὸ μηδὲν ἄγαν, νομοθετεῖ τὰ ἑξῆς: (1) Νόμος Ἐπιτιμίας, ἀποκατάστασεως τῶν προγραφέντων ἢ ἐξορίστων καὶ γενικὴ ἀμνηστεία, (2) Κατάργηση τοῦ «δανεῖζειν ἐπὶ σώμασιν» μὲ ἀναδρομικὴν ἰσχύν, ποὺ ἔγινε ἡ βάσις τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου, τὸ *habeas corpus*, καὶ ἐωρτάσθη μὲ θυσία εὐχαριστήριον. (3) Σεισάχθεια (σειεῖ ἄχθη). Ἦτο κατὰ τοὺς Ἀριστοτέλη¹¹, Πλούταρχο καὶ Φιλόχωρο, ἐπαναστατικὴ ἀκύρωση χρεῶν, κατὰ τὸν Ἀνδροτίωνα μετριάσμος τῶν τόκων, κατ' ἄλλους, ἀφαίρεσις ἐκ τοῦ κεφαλαίου τῶν ἤδη πληρωθέντων τόκων. (4) Ἀνώτατον ὄριον ἐγγείου ἰδιοκτησίας, τὸ δὲ πλεονάζον ἐδημεύθη. Θεσπίζονται: ἰσομοιρία νομίμων υἱῶν στὴν κληρονομία, ὄχι προνόμιο πρωτοτόκου, ἐπίσης οὐδὲν ἀδιαίρετον, βαθμοὶ συγγενείας ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς διαδοχικῶς, προῖκα μόνον ἀπὸ ἀκίνητη περιουσία, κληρονόμοι διὰ διαθήκης καὶ ἐκτὸς γένους. (5) Ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου: Ὁ πατέρας χάνει τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῆς οἰκογενείας του. Ὁ ἐνήλικος υἱός, εἶναι ἴσος μὲ τὸν πατέρα, οἱ ὑποχρεώσεις του πρὸς τὸν πατέρα εἶναι τροφή, στέγη, σεβασμός καὶ ἀξιοπρεπὴς κηδεία καὶ περιορίζει τὶς δαπάνες πολυτελῶν κηδειῶν καὶ τάφων. (6) Οἰκονομικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἐπιβάλλει πρόστιμο στὴν ἐξ ὀκνηρίας ἐπαιτείαν καὶ φροντίζει γιὰ τὴν ἀγροφυλακὴν. Ἀλλάζει τὸ νομισματικὸ καὶ μετρικὸ αἰγινητικὸ σύστημα μὲ τὸ εὐβοϊκόν, ἐλαφρύτερον εἰς μέταλλον κατὰ 1/3. Κόβει νομίσματα μὲ τὸ οἰκόσημο τοῦ ἐκάστοτε ἀρχόντος καὶ ὀρίζει ὡς δικαίωμα τοῦ δήμου τὴν κοπὴν νομισμάτων. (7) Πολιτικὲς μεταρρυθμίσεις. Ὁρίζονται κώδικες κειμένων εἰδικοὶ δι' ἕκαστον ἀξίωμα ἀρχόντων, καὶ διαίρεση πολιτῶν «ἐκ τιμημάτων» εἰς τέσσερες τάξεις: πρώτη τάξις οἱ πεντακοσιομέδιμνοι - εὐγενεῖς, δευτέρα τάξις οἱ ἱππεῖς, παρῆγαν προϊόντα 300 μεδίμνων καὶ ἄνω καὶ ἔτρεφαν ἵππους ὅπως καὶ οἱ εὐγενεῖς, τρίτη τάξις οἱ ζευγῖτες, παρῆγαν προϊόντα ἄνω τῶν 200 μεδίμνων, ὑπηρετοῦσαν ὡς ὀπλίτες καὶ ἦσαν ἀγρότες μὲ δική τους γῆ. Τετάρτη τάξις, οἱ θῆτες, παρῆγαν κάτω τῶν 150 μεδίμνων, ἦσαν ἀκτῆμονες καὶ ὑπηρετοῦσαν ὡς ψιλοὶ ἢ κωπηλάτες. Οἱ δοῦλοι λόγῳ ἀνδρείας ἀπελευθεροῦνται, ἄλλως ὑπηρετοῦν ὡς βοηθητικοὶ ἢ ἀχθοφόροι.

Ἐπικρατεῖ ἰσορροποία ὑποχρεώσεων καὶ δικαιωμάτων. Οἱ πλούσιοι πληρώνουν τὸν ὀπλισμό τους, εἰσφορὲς καὶ λειτουργίες. Οἱ θῆτες μετέχουν τῆς κυριάρχου τῆς πολιτείας ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ποὺ ἀποφασίζει γιὰ εἰρήνη, πόλεμο, ἐξωτερικὲς σχέσεις, πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ ἐκλογὴ ἀρχόντων, ἐπίσης μετέχουν καὶ τοῦ λαϊκοῦ ὀρκωτοῦ δικαστηρίου, τῆς Ἡλιαίας, τοῦ ὁποῖου ἀρμοδιότης εἶναι ἡ ἔφεσις ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἀρχόντων, «λαὸν εὐθύνειν» δηλαδή ἡ εὐθυγράμμισις τῶν στρεβλῶν ἀποφάσεων τῶν

11. Π6. ΑΡΙΣΤ., Ἀθ. Πολ., 3, 2: «ἡ μέλαινα γῆ ἐξεκαθαρίσθη ἀπὸ τοὺς ὄρους καὶ ἐκτερεύθη ἐλευθέρα».

ἀρχόντων, πού καταντᾶ νὰ σημαίνει ζήτηση λογαριασμοῦ ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ὑπεδείκνυε σαφῶς ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλε νὰ ἐξελιχθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τὴν ὑποδεικνυόμενη ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Θεσπίζεται κλήρωση ἐννέα ἀρχόντων ἀπὸ σαράντα ἐκλεγόμενους ἀπὸ τὶς 4 φυλές, (οἱ ἄνθρωποι δηλαδή ἐκλέγουν πρὶν ἀπὸ τοὺς θεοὺς!). Ἡ Ἀρείου Πάγου βουλή παραμένει ὡς ἔχει καὶ ἡ βουλή τῶν τετρακοσίων, ἑκατὸ ἀπὸ κάθε φυλή, θεσπίζεται ὡς ἀντίρροπον τῆς δυνάμεως τοῦ συντηρητικοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐπίσης θεσπίζονται: νόμος εἰσαγγελίας, τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου νὰ καταγγέλλει τὸν παρανομοῦντα ἄρχοντα καὶ 48 ναυκραρίαι, ἑκαστὴ γιὰ τὴν ἐπιμέλεια ἑνὸς πλοίου, πρὸς προστασία τῶν παραλίων ἀπὸ τοὺς πειρατές. Ἄτιμος, ἄχρηστος, θεωρεῖται ὁ μὴ ἀνήκων εἰς κόμμα πολίτης, ὁ ὁποῖος στερεῖται τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων. Λόγω τῶν ηὔξημένων δημοσίων ἀναγκῶν τὸ πολιτικὸν καὶ ἐμπορικὸ κέντρο μεταφέρονται ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τοῦ Θησέως, στὴ δημιουργηθεῖσα ἀπὸ τὸν Σόλωνα ἀγορὰ στὸν Κεραμεικὸ. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος διεδόθησαν ἀργότερα σ' ὅλες τὶς πόλεις - μέλη τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἀλεξάνδρεια τῶν Πτολεμαίων καὶ στὴν Ρωμαϊκὴ Δωδεκάδελτο, συνετέλεσαν δὲ στὴν προαγωγή τῶν ἀντιλήψεων τοῦ δικαίου καὶ στὸν ὁμοιόμορφο νομοθετικὸ κώδικα τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀμέσως μετὰ τὸν Σόλωνα οἱ τάξεις ὁργανώθηκαν σὲ κόμματα μὲ τοπικὸ χαρακτήρα. Συμφωνία τῶν κομμάτων ὄρισε συναρχία δέκα ἀρχόντων, δηλαδή παρέμεναν οἱ παλαιοὶ ἐννέα ἄρχοντες σὺν ἑνὶ στρατηγῷ. Διαιμοιράσθησαν πέντε ἄρχοντες νὰ προέρχονται ἀπὸ εὐπατρίδες, τρεῖς ἄρχοντες ἀπὸ γεωργοὺς, δύο ἄρχοντες ἀπὸ δημιουργοὺς. Τὰ 3 κόμματα ἦσαν οἱ πεδιεῖς, πεδινοὶ δηλαδή οἱ εὐγενεῖς μὲ ἀρχηγὸ τὸν Λυκοῦργο, οἱ παράλιοι, δημιουργοί, ἐμποροὶ, ναυτιλιακοὶ καὶ ἐλεύθεροι χωρικοὶ μὲ μέτρια γῆ καὶ μὲ ἀρχηγούς τοὺς Ἀλκμαιωνίδες καὶ οἱ διάκριοι ἢ ὄρεινοί, βοσκοί, μεταλλωρύχοι καὶ ἀκτήμονες καλλιεργητὲς μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πεισίστρατο. Τὸ 546 π.Χ. ὁ Πεισίστρατος ἐπικράτησε καὶ ἐκυβέρνησε, πολιτικῶς μᾶλλον ἢ τυραννικῶς, σύμφωνα πάντα μὲ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, ἀλλὰ τὶς ἡγετικές θέσεις κατεῖχαν μέλη τῆς οἰκογενείας του ἢ φίλοι τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του. Προσπαθώντας νὰ ἐπιτύχει κάποια ἰσότητα στὰ μέλη τῆς ἀθηναϊκῆς κοινότητος ἐτόλμησε ἀναδασμὸ τῶν κοινοτικῶν κτημάτων, χωρὶς νὰ πληγεῖ ἡ ἰδιοκτησία. Ἡ διακυβέρνησή του χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀξιόλογη ἀνάπτυξη, ὥστε ἡ Ἀθήνα τὸν ἐπόμενο αἰῶνα νὰ καταστεῖ κέντρο πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς. Συγκεντρώθηκαν τὰ ὀρφικὰ ποιήματα καὶ ἐκδόθηκαν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, ὥρισε περιοδεύοντας δικαστὰς καὶ ἔκοψε ἀργυρὰ νομίσματα, τὶς «γλαῦκες», μὲ τὴν Ἀθηνᾶ καὶ τὴν γλαῦκα εἰς τὶς δύο ὄψεις. Εἰσάγοντας λάμψη καὶ μεγαλεῖο στὶς θρησκευτικὰς ἐορτὰς καὶ δὴ πρὸς τιμὴν τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, μετωνομάζοντας τὰ Συνοίκια, σὲ Παναθήναια καὶ εἰσάγοντας τὴν λατρεῖα τοῦ Διονύσου καὶ τὰ Μεγάλια Διονύσια μὲ χοροὺς σατύρων, ἐξ οὗ προῆλθε τὸ ἀρχαῖο δράμα, ἐνίσχυσε τὴν δύναμη καὶ τὴν αἴγλη τῆς θρησκείας καὶ τὴν δική του καὶ συγχρόνως ἔδωσε μία ἰσχυρὴ

συνοχή στην πόλη. Επίσης καλλώπισε την Ἀθήνα με τὰ πρῶτα μεγαλοπρεπῆ Προπύλαια καὶ τοὺς ναοὺς Ἀθηνᾶς Νίκης, Ἐκατόμπεδον, «Ἀρχαῖο νεώ», ἱερὸ Διὸς Ἐλευθερίου, Βωμὸ δώδεκα θεῶν καὶ τὴν Ἐννεάκρουνο πηγὴ, ποὺ τροφοδοτοῦσε μὲ νερὸ τὴν πόλη. Ἡ ἐποχὴ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἦταν πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς πόλεως καὶ τὴν γέννηση τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὴν οὐσιαστικὰ ἐπανάσταση, τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀπὸ τὸν Ἀλκμεωνίδη Κλεισθένη τοῦ Μεγακλέους, μὲ τὴν βοήθεια καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ὑπὸ τὸν Κλεομένη, τὸ 510 π.Χ., ἀγόμεθα στὴν πτώση τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ στοὺς τελευταίους σταθμοὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος. Ὁ εὐφυὴς Κλεισθένης, «αὐτὸς ποὺ ἔλεγαν ὅτι εἶχε πείσει ἀκόμα καὶ τὴν Πυθία»,¹² ὅταν ἡ βουλὴ τὸ 508-7 π.Χ. τοῦ ἀνέθεσε τὴν συνέχιση τῶν πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων προσεταιρίσθη τὸν δῆμο, ποὺ ὡς τότε ἦταν ἀποκλεισμένος ἀπ' ὅλα, καὶ ἐδημιούργησε τοὺς δήμους, ὡς ὑποδιαιρέσεις τῶν δέκα νέων φυλῶν μὲ ὑποθετικὸν πρόγονο. Ἐπέτυχε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀδερφότητα τοῦ γένους, μὲ τὴν ἀδελφότητα καὶ ἰσότητα τῆς κοινωνίας, δημιουργώντας νέο ἄστυ μὲ τὸν σχηματισμὸ δήμων, ἀναχώνευση τῶν φυλῶν, βουλὴ τῶν πεντακοσίων καὶ ὀστρακισμὸ. Ἡ Σολῶνιος διαίρεσις σὲ φυλές, φρατρίες καὶ ναυκραρίες ἔχουν μόνον θρησκευτικὴ σημασία πλέον, αὐξάνονται δὲ οἱ ἀθηναῖοι πολῖτες δι' ἐγγραφῆς ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἀκτημόνων χωρικῶν καὶ τεχνικῶν καθὼς καὶ τῶν ξένων, στοὺς νεοπολίτες, τῶν δὲ ἀπελευθερωθέντων δούλων μεταγραφέντων ὡς μετοίκων. Δημιουργοῦνται ἑκατὸ αὐτοτελεῖς δήμοι μὲ δήμαρχο, ταμεῖον, λατρεία καὶ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον. Ἡ διαίρεση, ἦτο ἀπαραίτητη διότι ὡς ἐπικράτεια μὲ πολλὰ συνοικήσεις μέσα στὰ ὄριά της, ἦταν ἀνάγκη νὰ καθορίζει καὶ νὰ κάνει διάκριση μεταξὺ τῶν συνοικήσεων γιὰ λόγους ἀστυνόμευσης, φορολογίας - λειτουργειῶν, ὀδικῆς συντηρήσεως καὶ λοιπῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ συνεπάγεται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ πρὸς αὐτάρκειά της, διότι ἡ παραδοσιακὴ ἐνότης πόλης καὶ πέριξ χώρας, ἦταν πολιτικὴ, νομικὴ καὶ οἰκιστικὴ. Σὲ δέκα φυλές ὑπάγονται ὅλοι οἱ πολῖτες τῆς Ἀττικῆς ποὺ διαιρεῖται σὲ τρεῖς περιοχὲς τὸ ἄστυ, τὴν ἀκτὴ καὶ τὰ μεσόγεια καὶ ἑκάστη περιεῖχε δέκα τριττύες, ἐνῶ κάθε φυλὴ εἶχε τρεῖς τριττύες, μία ἀπὸ κάθε περιοχὴ (Ἀθῆναι = 100 δήμοι = 10 φυλές = 30 τριττύες). Θέτοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν δέκα φυλῶν ὡς βάση τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ὀρίζει πεντακοσίους βουλευτάς, πενήντα ἔξ ἑκάστης φυλῆς, ποὺ ἐπὶ τριάντα πέντε ἡμέρες ἐπρυτάνευαν, διοικοῦσαν, ἐγκατεστημένοι στὴν Θόλο, ποὺ ὠνομάζετο καὶ Πρυτανικό. Επίσης θεσπίζονται, συναρχία δέκα ἀρχόντων, δέκα ὀρκωτὰ λαϊκὰ δικαστήρια τῆς Ἡλιαίας καὶ ὀρίζεται κυρίαρχο σῶμα, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, μὲ ἰσηγορία καὶ ψῆφο ὅλων τῶν πολιτῶν. Ὁ ὀστρακισμὸς συνίστατο στὸ ἐξῆς: Ἐφ' ὅσον συνεκέντρωνε 6.000 ψήφους, ἐκδιώκετο

12. Π6. ΗΡΟΔ., Ἱστ., Ε 66.

ἐπὶ δεκαετία, κάθε ἰσχυρὸς ἄνδρας ὡς ἐπικίνδυνος γιὰ τὴ δημοκρατία, «ἡ τιμὴ καὶ τὸ κῦρος του, ἦσαν ἀσύμμετρα πρὸς τὸ πολίτευμα»¹³ μὲ κίνδυνο ἐπιβολῆς τυραννίδος. Οἱ μεταρρυθμίσεις του, ἐπιβάλλοντας σ' ὅλους τοὺς πολίτες καθεστῶς *ἰσονομίας* καὶ ἀναθέτοντας τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας σ' ὅλους τοὺς Ἀθηναίους, διεμόρφωσαν ὀριστικά τὴν φυσιογνωμία τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας. Ὅπωςδήποτε οἱ ἠθικὲς ἀρχὲς θρησκευτικὲς ἢ μὴ καὶ ἰδιαιτέρως οἱ φιλοσοφικὲς ἐπιρροὲς ἀπὸ τὸν 6ο π.Χ. αἰ. συνέτειναν τὰ μάλιστα.

Συνοψίζοντας τὶς ἀλλαγὲς ποὺ συνέβησαν ἀπὸ τὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ μέχρι τὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ Ἀθήνα, ποὺ ξέφυγε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Δωριέων καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῆς μετριότητος καὶ τοῦ σκοταδισμοῦ, ἀναδιπλώθηκε καὶ παρουσίασε κάποια ἡγετική καὶ πολεμικὴ κοινωνία στὴν ὁποία κυριάρχησαν οἱ ἀρχηγοὶ *πατριῶν* (γενῶν) ὡς κύριοι γῆς καὶ ποιμνίων. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἀρχικὰ οἱ Ἴωνες, ὁδηγήθηκαν στὸν 6ο π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν μῦθο, στὸν ὀρθολογικὸ στοχασμό, τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, χωρὶς νὰ ὑποχωρήσει παντελῶς καθ' ὅλη τὴν ἀρχαιότητα τὸ μυθικὸ θρησκευτικὸ ὑπόβαθρο, ποὺ ὑπῆρχε στὴν θρησκεία, στὸ δράμα, στὴν ζωὴ καὶ δὴ τῆς ὑπαίθρου. Ἀκόμη καὶ ὁ Πλάτων, ἐκτὸς βεβαίως τοῦ ὀρθοῦ λόγου, κατέφυγε ἐνίοτε καὶ στὸν μῦθο.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἀστικοποίηση τῶν Ἀθηνῶν, τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν δημιουργία τῆς ἐννοίας τοῦ ἐλευθέρου πολίτη, τὰ συστήματα γιὰ εὐρύτερη λειτουργία τοῦ κράτους-πόλεως καὶ ἀποδόσεως δικαιοσύνης, καθὼς καὶ τὴν σειρὰ πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων πρωτοφανῶν εἰς ποιότητα, συμβαδίζει ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου, καὶ ὡς πολίτη, μέλους μιᾶς κοινότητος ποὺ κρατᾷ τὴν τύχη τῆς στὰ ἴδια τὰ χέρια τῶν πολιτῶν τῆς. Ἡ ἀτομικότης αὕτὴ ἐκδηλώνεται μὲ τὰ ἐπώνυμα ἐπιτεύγματα τῆς τέχνης καὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως στὴν ὁποία ἐκφράζονται τὰ προσωπικὰ αἰσθήματα, οἱ ἀνησυχίες, ἡ ὀδύνη, ἡ λύπη, ἡ ἀγωνία, οἱ χαρὲς καὶ οἱ ἐπιθυμίες, μὲ ὠδὲς, ἐλεγείες καὶ ὕμνους. Ὁ Σόλων στίς πολιτικὲς ἐλεγείες του, συνιστοῦσε τὴν σωφροσύνη, τὴν εἰρηνικὴ λύση καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσονομίας. Οἱ ποιητὲς δίδουν τὸ θρησκευτικὸ ἢ μυθικὸ ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ταραγμένης περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν διεμορφώθηκαν τὰ θεσμικά πλαίσια γιὰ τὴν ἀνθήση τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἐνῶ συγχρόνως ἐπιβιώνουν κοινωνικὲς συνήθειες κληρονομημένες ἀπὸ τὸ παρελθὸν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Στὴν τέχνη ἐπικρατεῖ ἡ πέτρα καὶ στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. τὸ μάρμαρο, ὡς οἰκοδομικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ ὕλικὸ καὶ κτίζονται τὰ μεγάλα ἱερὰ Δήλου, Δελφῶν καὶ Ὀλυμπίας. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἀστικοῦ τοπίου καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν χώρων ζωῆς, συμβαδίζει μὲ τοὺς ναοὺς, τὰ κτίρια πολλαπλασιάζονται καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς πόλεως καὶ τῶν ἱερῶν αὐξάνει. Τὸν θρησκευτικὸ πλοῦτο καὶ τὴν ποικιλία τῶν τάσεων μαρτυροῦν ἡ Θεογο-

13. Π6. Ε. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ, *Παθολογία Πολιτευμάτων*, Ἀθήνα, Καρδαμίτσα, 1990³, σ. 94.

νία του Ήσιόδου, οί Όμηρικοί ὕμνοι, καὶ τὰ Όρφικά. Τὴν θρησκευτικὴ δύναμη καὶ ἐπιρροή τοῦ ἱερατίου, καὶ δὴ τῶν Δελφῶν φανερώνουν, ἡ συμβουλὴ τοῦ γιὰ τὴν ἰδρυση ἀποικίας καὶ ἡ ἐπὶ κλήση τῶν μεγάλων νομοθετῶν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν¹⁴. Μεγίστης σημασίας εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν τριῶν ἱερῶν στὴν συνειδητοποίηση τῆς ἐνότητος ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν ἐνίσχυσαν τὰ μέγιστα ἡ γέννηση τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως, τὸ «πέραςμα ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν λόγο» ποὺ χαρακτηρίζει τὸ Ἑλληνικὸ θαῦμα τοῦ ὁποίου ἡ πορεία ὑπῆρξε ἐξελικτικὴ. Τὰ γενεσιουργὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, ἀήρ, γῆ, φωτιά καὶ νερὸ τῶν Ἰώνων φιλοσόφων ἀντιπροσωπεύουν τὶς ἀρχέγονες δυνάμεις¹⁵ ποὺ συγκρουόμενες δημιουργοῦν τὴν ἁρμονία τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἀρχαιότερος τῶν Ἰώνων φιλοσόφων, ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁμιλεῖ γιὰ γεωμετρικὴ τάξη, στὸν σύμπαντα χῶρο, μὲ κέντρο τὴ γῆ. Στὴν κοινωνία, ὅπως καὶ στὴν φύση, πέριξ τοῦ ἀκινήτου κέντρου ὁργανώνεται μία κοινωνία ὅπου κυριαρχεῖ νομικὴ ἰσοτιμία καὶ οἱ σχέσεις εἶναι συμμετρικὲς καὶ μεταβιβάσιμες. Τὸ ὀρθολογικὸ πνεῦμα ἀνεπτύχθη στὶς πόλεις. Οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι πρῶτοι ὠδήγησαν τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν θρησκεία καὶ τὸν μῦθο καὶ ὁ Παρμενίδης θὰ τὴν ἀπαγκιστρῶσει ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλης, δημιουργώντας τὴν φιλοσοφικὴ γλῶσσα καὶ λογικὴ. Ἡ ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ μ' ὅλες τὶς διαμάχες, τὶς πολιτικὲς ἀναστατώσεις καὶ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς, ἐδραίωσε νέα πολιτικὴ τάξη, διεμόρφωσε τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸ, ἐπέβαλε τὸν πολιτικὸ διάλογο, ἐξέλειπαν οἱ στάσεις καὶ ἐφανερώθη ἡ μόνη δικαία ὁδὸς πρὸς τὸ ὀρθῶς πολιτεύεσθαι, ἡ δημοκρατία, μὲ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν αὐτοσεβασμὸ.

Οἱ μεταρρυθμίσεις ἐπὶ τὸ δημοκρατικότερον θὰ συνεχισθοῦν πλέον μὲ ταχὺ ρυθμὸ. Τὸ 506 ἰδρύονται οἱ πρῶτες κληρουχίαι, στέλλονται πένητες, ποὺ ἀποκτώντας περιουσία γίνονται ζευγῖτες καὶ ὀπλίτες καὶ αὐξάνεται ἡ στρατιωτικὴ δύναμις, τὸ δὲ 500 π.Χ. εἰσάγεται ὁ ὅρκος τῶν βουλευτῶν, ἡ ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θητεία καὶ οἱ δέκα στρατηγοὶ ἐκλεγμένοι ἕνας ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ποὺ διαδοχικῶς ἕνας, ἐπὶ μία ἡμέρα, ἦτο ἀρχηγὸς ὡς πολέμαρχος.

Ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ Νεοκλέους, τοῦ γένους τῶν Λυκοδιμῶν, εἰσήγαγε τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῆς «κατὰ θάλασσαν δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν». Ἦταν μεγαλοφυΐς, τολμηρὸς, ταχύς, πανοῦργος, διορατικὸς καὶ ἀγέρωχος¹⁶. Τὸ 493-2 π.Χ. εἰς ἡλικία τριάντα ἐτῶν, ἐκλέγεται ἐπώνυμος ἄρχων. Μετὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἐκλέγεται στρατηγὸς καὶ ἔκτοτε ἐπικρατεῖ στὸ πολιτικὸ προσκήνιο. Ἀντικατέστησε, τὸν ἀνοικτὸ ὅρμον τοῦ Φαλήρου μὲ τὸν τριπλοῦν προστατευμένο λιμένα τοῦ Πειραιῶς (Κάνθαρος, Ζέα, Μουνιχία) καὶ ἀρχί-

14. Π6. τὴ ρήτρα τῆς ὁργάνωσης τῆς ζωῆς τῆς Σπάρτης στὸν Λυκοῦργο, τὴν συμβουλὴ στὸν Σόλωνα καὶ τὴν ἐπικύρωση τῶν ὀνομάτων τῶν φυλῶν τοῦ Κλεισθένη.

15. Π6. ΗΣΙΟΔ., *Θεογ.*

16. Π6. ΘΟΥΚ., *Ἱστ.*, 1, 138, 3: «ἦν γὰρ Θεμιστοκλῆς... φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὲ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο».

ζει τὸ κτίσιμο τῶν τειχῶν καὶ οἰκοδομημάτων του, ὑπὸ τὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ἐποπτεία τοῦ Ἱππόδαμου τοῦ Μιλήσιου. Οἱ ἐννέα ἄρχοντες κληροῦνται πλέον ἀπὸ 500 πολίτας, ποὺ ἐκλέγουν οἱ δῆμοι, πενήντα ἐξ ἐκάστης φυλῆς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ ἱππεῖς, ἀλλὰ μόνον γιὰ τὰ συνήθη διοικητικὰ καθήκοντα. Οἱ δὲ δέκα αἵρετοὶ στρατηγοὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀποκτοῦν ἐκτὸς τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικές, διοικητικές καὶ οἰκονομικές ἐξουσίες καὶ ἀποβαίνουν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ κράτους μὲ ὑπεράνω τὸν ἀνώτατον «Στρατηγόν», τὸν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους καταλήγοντας στὴν ἄμεση δημοκρατία. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτος, ὁ σεβασμὸς ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος ποὺ ἔτρεφαν οἱ Ἀθηναῖοι μεταρρυθμιστὲς πρὸς τοὺς παλαιοὺς θεσμοὺς τῆς πολιτείας, ἀπέφευγαν συστηματικὰ νὰ τοὺς θίξουν ἢ νὰ τοὺς καταργήσουν, διατηροῦσαν τὸν τίτλο, ἀλλὰ τοῦ ἀφαιροῦσαν μέρος ἢ καὶ ὅλο τὸ περιεχόμενό του, τοὺς ἀποδυνάμωναν, τοὺς περιώριζαν τὴν δύναμη καὶ ἐμείωναν τὴν σημασία τους. Τὴν συγκέντρωση εἰς ἓνα ἄνδρα στρατηγὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς διοικήσεως ἐπέβαλε ὁ Περσικὸς κίνδυνος καὶ ἡ ἀνάγκη προετοιμασίας ἀποτελεσματικῆς ἄμυνας, ἀλλὰ ἀπετέλεσε μόνιμον στοιχεῖον τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Τὸ βάθος καὶ ἡ διάρκεια τῶν καταστάσεων καὶ τῶν θεσμῶν ἔχουν ἰδεολογικὴ ἀναφορά, ἀλλὰ εἶναι καὶ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς πραγματικὲς ἀνάγκες. Μὲ τὴν ἀστική ἀνάπτυξη ὁ Θεμιστοκλῆς ἀποβαίνει ὁ προστάτης καὶ ὁδηγὸς τοῦ δήμου, ὁ δημαγωγός, σηματοδοτώντας τὴν τελικὴ πτώση τῆς ἀριστοκρατίας. Εἰσάγει τὸ σύστημα τῆς τριηραρχίας, ἕκαστος πλούσιος ναυπηγεῖ καὶ ἐξοπλίζει μία τριήρη καὶ κατὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας, ἡ Ἀθήνα σώζει τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ κινητὸ φράγμα τοῦ ἰσχυροῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Ὡς κυρίαρχος τοῦ δήμου, ὀχυρώνει, τὴν Ἀθήνα μὲ τεῖχος ἐννέα χιλιομέτρων, καὶ ἰδρύει τὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία τὸ 478 π.Χ. μὲ ἀμυντικὸ καὶ ἐπιθετικὸ σκοπὸ, ποὺ ἦταν ἰδεολογικὴ καὶ πραγματικὴ πανελλήνια ἐκκλησιὰ καὶ συνίστατο στὴν προστασία τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας ἀπὸ τοὺς Πέρσας, τοὺς δὲ ὅρους συμμετοχῆς ἐκάστης τῶν πόλεων καθώρισε ὁ δίκαιος Ἀριστείδης. Μὲ τὴν συμμαχία αὕτη ἡ Ἀθήνα προσέφερε στὸν κόσμον τὴν ἀπαρχὴς τῆς προσπάθειας καὶ τῆς ἐλπίδας, γιὰ τὴν ἔνωση τῶν πόλεων καὶ τῶν κρατῶν στὴν ἐπιδίωξη τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ὁ Θεμιστοκλῆς γίνεται τελικὰ ὁ ὁδηγὸς πρὸς τὴν *Ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν*.

Ἡ ἡγεμονία ὠφέλησε κυρίως τὶς πτωχότερες τάξεις¹⁷ διότι ἡ συσσώρευση λαφύρων, ἡ ἐδαφικὴ ἐξάπλωση καὶ οἱ μεγάλες δημευθεῖσες ἐκτάσεις γῆς, ἐμοιράσθησαν σ' αὐτοὺς. Ἐπὶ πλέον ἡ συντήρηση τοῦ ναυτικοῦ μὲ τὸν μόνιμο στόλο, τοὺς κωπηλάτες, τὰ πληρώματα, ἡ ἐξασφάλιση τῆς ὁδοῦ τῶν σιτηρῶν καὶ οἱ Ἑλλησποντοφύλακες καθὼς καὶ ἡ ἐργασία στὰ ναυπηγεῖα

17. Π6. ΑΡΙΣΤ., Ἀθ. Πολ., 24, 3, 1: «Κατέστησαν δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐπορίαν...».

και ή άπασχόληση σέ έκστρατείες για πολλά χρόνια, δείχνουν τó συνολικό όφελος για τούς πτωχούς Άθηναίους¹⁸. Η επικράτεια τών Άθηνών, μεγαλύτερη τής έκτάσεως τής Άττικής, είχε τά θεμέλιά της στόν πλούτο τής γής, στο ναυτικό, στο έμποριο και στην ήγετική της θέση στην ήγεμονία της.

Ο συντηρητικός Κίμων τó 471 π.Χ., με την στρατιωτική και ναυτική του δράση ανέδειξε την Άθήνα εις πρώτη ναυτική δύναμη¹⁹ τής Ανατολικής Μεσογείου. Καλλωπίζει την Άθήνα ένδιαφέρεται για την παιδεία, κτίζει τó Γυμνάσιο και δημιουργεί τó άλσος στην Άκαδημία. Η Άθήνα γίνεται πλέον ή ιδεώδης πόλις έχουσα και τις τέσσερις προϋποθέσεις που θέτει ó Άριστοτέλης²⁰ ύγεία, άμυνα, καταλληλότητα για πολιτική δραστηριότητα και όμορφιά.

Στην ιστορική εξέλιξη τής πόλεως-κράτους, την καταγωγή τής ιδιοκτησίας, τού κράτους, τών στάσεων και τών εξέλικτικών μορφών, πρωταρχικό στοιχείο τών προϊστορικών κοινωνιών ήτο τó κύτταρο τής οίκογενείας, που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τó δικαίωμα τής ιδιοκτησίας και τής οίκογένειακής θρησκείας. Οί πρωτόγονοι άνθρωποι τής κυνηγητικής και τροφoσυλλεκτικής έποχής διέκριναν ότι ήτο άναγκαίο νά αποκτήσουν έκαστος για αυτόν και την οίκογενειά του μιá μερίδα γής, που θά άπεπειράτο νά την καλλιεργήσει. Στην «έξελικτική θεωρία» τής πόλεως τού N.D. Fustel de Coulanges²¹ διακρίνεται, ó άδιαχώριστος σύνδεσμος, οίκογένεια - θρησκεία - ιδιοκτησία. Η ιδέα τής ιδιωτικής περιουσίας υπήρχε και στην έννοια τής θρησκείας. Κάθε οίκογένεια είχε την έστία της, σ' ένα χώρο άποκλειστικά δικό της, που τόν καλλιεργούσε, τόν έκμεταλευόταν, έτρεφε τά έξημερωμένα ζώα της, και έτιμούσε και έλάτρευε τούς προγόνους της και την θεότητά της, που προστάτευαν μόνον αυτή ως πολιοῦχοι.

Με την διαρκή πληθυσμιακή αύξηση ή ευρύτερη οίκογένεια άπετέλεσε την συγγενική μονάδα τού γένους και εξέλικτά δημιούργησε την πρωϊμότατη μορφή κρατικής ύπόστασης. Τó δεύτερο στάδιο διαμορφώνεται ως οίκογένεια - γένος - κράτος. Η ίδια άποψη επικρατούσε και στόν Άριστοτέλη. Ο G. Glotz²² υπογράμμίζοντας την ισχύ τών συγγενικών θεσμών στο Άθηναϊκό άριστοκρατικό πολίτευμα τής γεωμετρικής και άρχαϊκής έποχής, επισημαίνει την σημασία, που άρχισε νά προσλαμβάνει ó άνθρωπος ως άτομο με συνείδηση τής ατομικότητός του και τής θέσεώς του στην πολιτεία, καθώς και την σύγκρουση μέσα στο κράτος μεταξύ αυτού και τής συγγε-

18. Π6. ψ - ΞΕΝΟΦ. 1, 2: «Αὐτοὶ ποὺ κυβερνοῦν τὰ πλοῖα, εἶναι αὐτοὶ ποὺ κατέχουν τὴν δύναμη στὸ κράτος».

19. Ήταν άρχιστράτηγος στόν Εὐρυμέδοντα, τó 446 π.Χ., όπου περσικός στόλος διακοσίων τριήρων ήχμαλωτίσθη και κατεστράφη.

20. Π6. ΑΡΙΣΤ., Πολιτ., Δ15, 1300 a, 34.

21. Π6. *La Cité antique*, Paris, 1873, σ. 786.

22. Π6. *La Cité Grecque*, (μτφρ. Α. Σακελλαρίου) Άθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1989³, σσ. 14-15.

νικῆς ομάδος - γένους καὶ παρουσιάζει τὸ σχῆμα οἰκογένεια - κράτος - ἄτομο. Ἡ κλειστὴ οἰκιακὴ οἰκονομία ἐξελίσσεται στὴν δημιουργία εἰδικῶν ἐργαστηρίων, στὴν ἐκμετάλλευση ὀρυκτοῦ πλούτου, στὸ ἀνταλλακτικὸ σύστημα ἀγαθῶν πρὸς πλήρωση τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ αὐτάρκεια.

Ὁ M.I. Finley²³ ἐπισημαίνει ἐπιπροσθέτως τὰ ἀγροτικὰ στάδια καὶ τὸ τέταρτο στάδιο τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας, (κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας παλαιότερα καὶ κρατικῆς ἀργότερα). Διὰ τοῦ ἐμπορίου ἀνεπτύχθη πλήρως ὁ ἄνθρωπος, ἡ πόλις καὶ ὁ πολιτισμός. Σταθερὴ ἀποψη τῶν ἀρχαίων ἦτο «ἡ πολιτισμένη ζωὴ εἶναι νοητὴ μόνον στίς πόλεις καὶ ἐξ αἰτίας τῶν πόλεων». Συνέπεια τούτου ἦτο ἡ αὐξηση τῶν Ἀθηνῶν ὡς ἀστικὸ ὑπόβαθρο τοῦ πολιτισμοῦ της, μὲ ἀπαραίτητους ὄρους ἀρχιτεκτονικῆς ἀνεσης καὶ ἐσωτερικῆς ἀρμονίας. Μὲ τὸ ἐμπόριο, τὴν καθιέρωση νομισματικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀναγκαία βιομηχανία, ἡ καταναλωτικὴ καὶ ὁργανωμένη πλέον πόλις ἀντλεῖ τὴν συντήρησίν της μὲ νομικὲς ἀξιώσεις λειτουργειῶν καὶ δασμῶν χωρὶς ἀνταλλάγματα, ἀλλὰ μόνον μὲ τιμητικὲς διακρίσεις. Γιὰ τὴν ἀκμὴ τῶν Ἀθηνῶν προέβαλε τὸ σχῆμα ἡγεμονία - πολιτικὴ ἐμπορίου - πολιτικὴ δύναμη μὲ ἰσχυρὸ ναυτικὸ καὶ δόγμα «κλειστῆς θάλασσας» τοῦ Αἰγαίου μὲ ἔλεγχον τοῦ Ἑλλησπόνδου γιὰ τὴν ἀπρόσκοπη ἐξασφάλιση τῶν σιτηρῶν γιὰ αὐτάρκεια.

Τὸ νέον Δημοκρατικὸ κόμμα, ριζοσπαστικῶν τάσεων ὑπὸ τὸν Ἐφιάλτη, στὸ ὁποῖο μετεῖχε καὶ ὁ Περικλῆς, ἀναγνωρίζει ὡς δίκαια τὰ αἰτήματα τῶν θητῶν, τῶν νικητῶν τῆς Σαλαμίνας, γιὰ συμμετοχὴ στὴν κυβέρνησις. Τὸ 462-1 π.Χ. ἀπογυμνώνει τὴ Βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου, τὸ προπύργιον αὐτῶν τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ ἐπίτροπον τῆς πολιτείας, ἀπὸ τῆς ἐξουσίας καὶ τὰ προνόμιά του καὶ τοῦ ἀφήνει μόνον τῆς φονικῆς δίκης καὶ τὰ θρησκευτικὰ θέματα, τ' ἄλλα δὲ τὰ μεταβιβάζει στὴ βουλὴ, στὴν Ἡλιαία καὶ στὴν πανίσχυρη ἐκκλησία τοῦ δήμου. Ὁ δῆμος μὲ τὴν γραφὴ παρανόμων γιὰ τοὺς προτείνοντας νέους νόμους συγκρουόμενους πρὸς τοὺς παλαιούς, ἔγινε ἀπόλυτος κύριος τῶν πεπρωμένων του, ἡ δὲ βουλὴ ἔχει τὴν ἐποπτεία καὶ ἐπιβολὴ ποινῶν εἰς κρατικούς ὑπαλλήλους, καὶ εἰσάγει στὴν ἐκκλησίαν πρὸς ψήφισιν τὰ προβουλευόμενα.

Ὑπῆρξαν κρίσιμες στιγμὲς στὴν ἱστορία τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὅπως ἡ κρίσις ποὺ προξένησαν οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Σόλωνα, ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Πεισίστρατον, ἡ κρίσις ποὺ ὠδήγησε στίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη, ἡ ἐσωτερικὴ κρίσις μετὰ τὰ Περσικὰ καὶ τελικὰ ἡ στάσις τοῦ 460 π.Χ. ποὺ ὠδήγησε στὴν δολοφονία τοῦ Ἐφιάλτη καὶ τὴν ἀνοδο στὴν ἡγεσία τῶν δημοκρατικῶν τοῦ Ἀλκμεωνίδου Περικλῆ τοῦ Ξανθίππου, τοῦ ἱερατικοῦ γένους τῶν Βουζύγας. Ὁ Περικλῆς (490-429 π.Χ.) δὲν ἦτο μονοσήμαντη προσωπικότης, εἶχε αἰνιγματικότητα καὶ μεγαλεῖο, λαμπρότητα γέ-

23. Οἰκονομία καὶ κοινωνία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, (μετφρ. Ἀνδρ. Παναγόπουλος), Ἀθήνα, Καρδαμίτσα, 1988, σ. 52.

νους και σπανίαν αγωγή, παιδεία και μελέτη, ἐκλέγετο δὲ συνεχῶς ἐπὶ 15 ἔτη στρατηγός. Κατὰ τὸν Θουκυδίδη²⁴, «κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως», ὅπως πρὶν μόνον ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἡ πολιτεία «ἐγίγνετο λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή». Ἐκυβέρνησε «πειθοὶ καὶ βία χρησάμενος», δὲν ἐξεβίαζε τὰ πράγματα ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη, ἄλλως τε καὶ ὁ Σόλων νομοθέτησε «βίην καὶ δίκην συναρμόσας». Ἔλαβε τὰ ἀξιώματα: ἀρχων, στρατηγός, ἀθλοθέτης, προΐστάμενος ἐπιτροπίας καὶ ἀνεγέρσεως δημοσίων μνημείων καὶ χορηγός ἀγώνων. Εἶχε ἀγχίνοια, ἦτο εὐτολμος, θεοσεβής καὶ ἀπέβη ὁ «φιλόσοφος πολιτευτής». Ἐραστής τῆς ἐλευθερίας, εὐνομίας καὶ τοῦ ἠθικῶς ἐκφρασμένου κάλλους, συνεκέντρωνε καὶ τὰ τέσσερα ἀναγκαῖα προσόντα τοῦ ἡγέτη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη: «γινῶναι, ἐρμηνεύσαι, κρείσσων χρημάτων²⁵, καὶ φιλόπολις». Ἦτο πράος, σοβαρός, δαιμόνιος καὶ Ὀλύμπιος, εἶχε ἀρετὲς στρατιωτικές, πολιτικές καὶ ἀτομικές, εἶχε αὐτοεπιβολή, κατεῖχε τὴν τέχνη τοῦ λόγου, τοῦ ἐνθαρρύνειν καὶ πείθειν ἢ μεταπείθειν. Οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἔλεγαν ὅτι κατεῖχε τὸ φιλόμουσον καὶ φιλότεχνον τοῦ Πεισιστράτου, τὴ δαιμόνια ἐπινοητικότητα τοῦ Θεμιστοκλέους, τὴν παροιμιώδη χρηστότητα καὶ δικαιοσύνη τοῦ Ἀριστείδου καὶ τὴ στρατηγικότητα τοῦ Κίμωνος. Ἐπιρεασθεὶς τὰ μέγιστα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ φίλου του, Ἀναξαγόρα καθὼς καὶ τοῦ φίλου του Φειδία, θὰ μεγαλουργήσει καὶ θὰ ὀδηγήσει τὴν Ἀθήνα στὴ μέγιστη πνευματική, ἠθική, καλλιτεχνική καὶ πολιτικοκοινωνική ἀκμὴ καὶ θὰ τὴν καταστήσει «Ἑλλάδος παιδείωση». Συνοπτικὰ ἡ πολιτική του θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς *πολιτικὴ τῆς θαλασσοκρατίας* συνεχομένης καὶ ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ ἀμυντικὸ δόγμα. Ἡ μεταφορὰ τὸ 454 π.Χ. τοῦ κοινοῦ συμμαχικοῦ ταμείου στὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τῆ Δῆλο, γιὰ ἀσφάλεια, ἐπισημοποίησε καὶ τυπικὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς Συμμαχίας σὲ «Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων» ἐπὶ τριακοσίων Ἑλληνικῶν πόλεων. Οἱ συναφθεῖσες το μὲν 449 π.Χ. «*Εἰρήνη τοῦ Καλλία*» μὲ τοὺς Πέρσας, τὸ δὲ 446-5 π.Χ. «*Τριακοντούταις Σπονδαί*» μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψαν στὸν Περικλῆ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ δημιουργικὸ τοῦ ἔργου καὶ τὶς πολιτειακὲς μεταρρυθμίσεις. Οἱ *ζευγῖτες* καὶ οἱ *θῆτες* ἀποκτοῦν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, θεσμοθετεῖται εἰσαγωγή *μισθοφορᾶς* ἢ *δαιτῶν*, δηλαδὴ ἡμερησίας ἀποζημιώσεως τῶν πολιτῶν διὰ ὑπηρεσίες στὸ δημόσιο, πλὴν τῶν στρατηγῶν. Καθιερώνεται *μισθὸς* στρατιωτικός, βουλευτικός, δικαστικός καὶ ἐκκλησιαστικός, ὥστε νὰ ὑπάρξει ἰσοπολιτεία καὶ στοὺς πτωχοὺς, ἔχοντας πλέον τὸ δικαίωμα ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα γιὰ νὰ μετέχουν ἐνεργὰ στὰ τῆς πολιτείας. Δηλώνοντας ὅτι τὸ κράτος προνοεῖ γιὰ τοὺς πτωχοὺς θεσπίζει τὰ *θεωρικά*, δηλαδὴ χρήματα στοὺς πτωχοὺς γιὰ εἰσιτήρια στὰ θέατρα, τὶς *σιτοδεῖες* διανομὴ σίτου, τὴν παραχώρηση κτημάτων εἰς κληρουχίες καὶ ἀπασχόλησίν τους ἐπὶ μακρὸν στὰ

24. Π6. ΘΟΥΚ. Ἰστ., Β 65.

25. Διεχειρίζετο ἐν λευκῷ: «τὸ κοινὸν εἰς τὸ δέον», δηλαδὴ τὰ μυστικά κοινῶν.

κολοσσιαία έργα ἀμύνης καὶ δημοσίας ὠφελείας, ὅπως τὴν ἀποπεράτωση τῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ κτίσιμο ἀποβαθρῶν, νεωρίων καὶ ἀγορᾶς στὸ Πειραιᾶ καθὼς καὶ τὸ κτίσιμο τῶν μεσαίων τειχῶν. Διὰ τοῦ εὐφυοῦς τρόπου τῶν λειτουργιῶν²⁶ εἰσάγεται ἡ φορολογία τῶν πλουσίων, ἐξασφαλισμένης διὰ τοῦ περὶ Ἀντιδόσεως νόμου. Ἐπίσης καθιερῶνεται τὸ ὄνομα τοῦ δήμου, ὡς ὑποχρεωτικὸ συνοδευτικὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πολίτου, γιὰ ἐξασφάλιση τῆς ἰσότητος τῶν παλαιῶν καὶ νέων πολιτῶν. Ὁ Περικλῆς ἦταν καὶ ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἀρχῆς, «θεμέλιον δυνάμεως ἑνὸς κράτους εἶναι οἱ πρόσοδοί του». Ἀναπτύσσει καὶ ἐκμεταλλεύεται τὸν φυσικὸ πλοῦτο, τὰ μεταλλεῖα, τὰ χρυσωρυχεῖα (Θάσου καὶ Σκαπτῆς Ὑλῆς Θράκης), τὰ ἀλατωρυχεῖα, τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, εἰσάγει φόρους λιμενικοὺς καὶ τὸ μετοίκιον καὶ ἐκμισθώνει τὰ δημόσια κτήματα. Οἰκοδομοῦνται, ἐκτὸς τοῦ Ὠδείου γιὰ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνες, καὶ οἱ ναοί²⁷ τῆς ἀκροπόλεως, τοῦ Διονύσου, τοῦ Ἡφαίστου, τῆς Θέμιδος στὴ Ραμνοῦντα, τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο καὶ τὸ τελεστήριο τῆς Ἐλευσίως. Ἡ καταστήσα ἔκτοτε κλασσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τυπολογία, οἱ σχεδιαστικὲς ἀναλογίαι, ἡ ἀπαράμιλλη τεχνικὴ, οἱ διορθώσεις τῶν ὀπτικῶν ἀπατῶν, τὸ ἀρμονικὸ δέσιμο μὲ τὸν τέλειο θεματικὸ καὶ γλυπτικὸ διάκοσμο, παραμένουν πρότυπο καλλιτεχνικῆς σύλληψης καὶ ἐκτελέσεως, ἀλλὰ καὶ ὀρθολογικῆς σκέψεως μὲ ἀναφορὰ στὴ σύνδεση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ γύρω του φυσικὸ περιβάλλον. Ὅλοι μὲ τὴν ἀνυπέρβλητη ἐπιδεξιότητά τους καὶ μὲ τὴν τελειότητά τους, ἐκφράζουν τὸ μεταφυσικὸ «τέλος», τὰ δὲ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ἀποτελοῦν τὰ «ἐπιφάνεια» τοῦ θεοῦ ποὺ ἡ τέχνη ἀπεικονίζει καὶ συνειδητοποιεῖ στὸν ἄνθρωπο. Οἱ συνθέσεις ἀποδίδουν τὸ θρησκευτικὸ ἠθικὸ συναίσθημα τῶν πολιτῶν, τὴν προσφορὰ τῶν πολιτῶν στοὺς θεοὺς καὶ στὴ Δημοκρατία, (πομπὴ Παναθηναίων) καὶ τὴν προσωπικὴ καλλιτεχνικὴ ὑπερβατικὴ ἀναζήτηση. Ὠραιοποιοῦνται τὰ πάντα μέχρι καὶ ἡ ἀποκρουστικὴ Μέδουσα καὶ οἱ θεοὶ γίνονται πρότυπα ἠθικῆς, ἀπαλλαγμένοι τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ ἐλατωμάτων. Προάγεται ἡ ἠθικὴ παιδεία τῶν πολιτῶν διὰ τῆς γνώσεως ἀλλὰ καὶ τοῦ κάλλους, ποὺ ἡθοποιεῖ τὸν θεατὴ τῶν ὡραίων μνημείων. Ὁ πολίτης συνήθως, διαμορφώνεται ἀναλόγως τοῦ πολιτειακοῦ τύπου μέσα στὸν ὅποιον ἀνατρέφεται, γίνεται, φορεὺς τοῦ ἥθους, τῶν νόμων, τῶν ἐθίμων καὶ τῆς ὅλης πολιτείας τῆς πόλεως του. Ἡ λογοτεχνία καὶ οἱ καλὲς τέχνες ὑπηρετοῦν τὰ ἰδανικά θρησκευτικά, κοινωνικά καὶ πολιτικά τῆς πόλεως-κράτους. Ὡς κορυφαῖο πολιτικὸ δημιούργημα ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἐστόχευε στὴν ἀπρόσκοπτη συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτῶν τῆς στὰ κοινά, χρησιμοποιοῦντας ἰσορροπὴ μεταχείριση ὅλων, καθὼς καὶ στὴν ἀπόδοση τῆς ἀρμόζουσας εἰς ἕκαστον δικαιοσύνης. Ἐλαβε

26. Οἱ λειτουργίαι ἦσαν: χορηγία, ἐστίασις, γυμνασιαρχία δηλαδὴ ἀγῶνες γυμνικοί, ἀρχιθεωρία καὶ τριηραχία.

27. Ὡς ὀφειλὴ καὶ ἐνδείξη εὐγνωμοσύνης ὅλων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς σωτῆρες θεοὺς.

μέτρα για παγίωση του πολιτεύματος και όροθέτηση των διακριτών περιοχών των γραμμάτων, τεχνών, επιστημών, παιδείας και φιλοσοφίας ως υπέρτατης δυνάμεως του ανθρωπίνου πνεύματος. Ἡ κεντρομόλος δύναμις που ασκούσε ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ αἴγλη της, ὁδήγησε τοὺς ἐξοχώτερους ἄνδρες τῆς ἐποχῆς νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ «κλεινὸν ἄστυ». Ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας βασίστηκε στὴν πίστη γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀτόμου. Οἱ τραγωδίες τοῦ Σοφοκλῆ καὶ Εὐριπίδη ἱστοροῦν τὴν εὐγένεια καὶ τὸ ἦθος τοῦ ανθρωπίνου πνεύματος ποὺ εἶναι μὲν ἐλεύθερο ἀλλὰ συγχρόνως καὶ υπεύθυνο γιὰ τὶς ἀποφάσεις του. Τελικὰ ἡ Ἀθήνα πρώτη προσδιόρισε τὴν ὁμορφιά τῆς δημοκρατίας καὶ τὶς προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς της. Μὲ αποφασιστικότητα καὶ δημιουργικότητα τὴν καθιέρωσε ὡς ἐννοιολογικὴ μορφή τῆς σωστῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, ἐνθαρρύνοντας καὶ τὸν διάλογο καὶ τὴν ὁμοφωνία ποὺ ὡς στοιχεῖα συνυπάρχουν καὶ συνιστοῦν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ δράματος τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου «εὖ ζῆν».

Γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. τὸ πολίτευμα ἑνὸς ἄστεως, ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κάτοπτρόν του. Στὴ δημοκρατία τους, ἡ ἐξουσία ἐγκτεται στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, ὅπου ἐκλέγουν τοὺς στρατηγούς, ἀποφασίζουν γιὰ εἰρήνη ἢ πόλεμο, ψηφίζουν νόμους, ἐπιβάλλουν φόρους, παίρνουν μέτρα γιὰ ἰσότητα καὶ ἐλευθερία. Ἡ ἐκκλησία τους, ἔφθασε πολὺ κοντὰ στὴ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑνωμένων Ἑθνῶν. Ἡ πραγματικότης πλέον προσέγγιζε τὸ ἰδεώδες. Οἱ χρήσεις τοῦ πλούτου καὶ ὄχι ἡ κατοχὴ του, ἦταν ὁ πυρήνας τοῦ θέματος στὴ δημοκρατία τους. Ἐπικρατοῦσε ἰσηγορία καὶ ἰσονομία, ἰσότης μέσω τοῦ νόμου καὶ ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ ἐφαρμοζόνταν οἱ ἀρχές τοῦ κανόνα τοῦ δικαίου. Κάθε τι φαίνεται νὰ ἔχει ἴση ἀξία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, οἱ καλὲς τέχνες, ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ παιδεία, οἱ ἐπιστῆμες, τὸ ἐμπόριο, τὸ νομισματικὸ σύστημα, ἡ διοίκηση καὶ οἱ διεθνεῖς σχέσεις. Τὴν δημοκρατία αὐτή, ὕμνησαν ὁ Φειδίας στὴ ζωοφόρο τοῦ Παρθενῶνος, ὁ Σοφοκλῆς στὸν *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ* καὶ ὁ Περικλῆς στὸν *Ἐπιτάφιο*. Ὁ Σοφοκλῆς στὴν *Ἀντιγόνη*, ἐκτὸς τοῦ «οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει», θὰ ὀνομάσει τὸν ἄνθρωπο καὶ «ὑψήπολη» δίνοντάς του ὑψηλὴ πολιτικὴ σημασία. Ὁ Περικλῆς στὸν ἐπιτάφιο ἀναφέροντας τὸ «εὐδαιμον», τὸ «ἐλεύθερον» καὶ τὸ «εὐψυχον» δίνει θεμελιώδεις δομὲς τοῦ πολιτικῶς ὑπάρχειν, τῆς ἐνσυνείδητης ὀρθῆς πολιτικῆς ζωῆς, εἰσάγοντας ὅρους ποὺ θυμίζουν τοὺς ἐπερχόμενους Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη. Στὸν μεταστραφέντα ἀπὸ λιθοξόο σὲ φιλόσοφο, μέσα στὸν οἶκο τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας, στὸν Σωκράτη, ὁ Πλάτων, ἀργότερα διὰ τοῦ στόματος τῆς Διοτίμας²⁸ θὰ ὑποδείξει τὴν ὁδὸ πρὸς τὰ «τέλεα καὶ ἐποπτικά». Στὸ μεσαῖο, περίπου στάδιο τῆς πορείας τοῦ ἔρωτος πρὸς τὰ ἄνω ἀναφέρει: «ἵνα ἀναγκασθῇ αὐτὴ θεάσασθαι, τὸ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τοῖς νόμοις καλόν». Αὐτὴ ἡ

28. Π6. Συμπόσιο, 210 c.

σύνδεσις τοῦ κάλλους μὲ τίς ἀξίες καὶ τὰ ἦθη τῆς πολιτείας, θυμίζει τὴν Περικλείου φράση-κλειδί «φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας». Μὲ μία εὐρύτερη θεώρηση, θὰ λέγαμε γιὰ τὸ δεύτερο σκέλος ὅτι φιλοσοφοῦμε ἐνεργητικὰ ἐπάνω στὰ πράγματα καὶ μέσα στὴ ζωὴ τῆς πολιτείας. Ἔτσι ὁδηγοῦμεθα, ἀφ' ἑνὸς στὴν πολυπραγμοσύνη τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ μοναδικότητα τῆς ἀθηναϊκῆς σκέψεως καὶ συμπεριφορᾶς. Μὲ κυρίαρχο λοιπὸν τὸν λαὸ-δῆμο καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ νόμου ἐγίναν ἀληθινὰ ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι. Ὁ νόμος προστάτεψε τοὺς πολίτας τοὺς μὲν ἀπὸ τοὺς δέ, τὰ ἄτομα ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ κράτους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ἀπὸ τίς ὑπερβολές τοῦ ἀτομικισμοῦ. Ὁ νόμος παραμένει ἱερός, θρησκευτικῆς καταγωγῆς, μία σύνθεσις λογικῆ, ἀνθρώπινη, σεβαστὴ καὶ λεπτὴ, ἐπιζητοῦσα πάντα τὸ δίκαιον καὶ τὸ ὠφέλιμον. Εἶναι τὸ κοινὸν συμβόλαιον, ὁ δεσπότης νόμος στὸ ὅποιον ὅλοι πρέπει νὰ προσαρμόζουν τὴ ζωὴ τους. Ἡ δημοκρατία τους προσδοκεῖ καὶ προσβλέπει στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, τὴν κοινωνικὴ ὁμόνοια καὶ τὴν παιδεία, μὲ μόνες ἀρχές τὴν ἐλευθερία, ἰσότητα καὶ ἀδελφосύνη πού πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι ὠνόμασαν *φιλανθρωπία*, δηλαδή ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Οὐρανία ΣΑΡΗΒΑΛΑΣΗ-ΤΣΑΓΓΑΡΗ
(Ἀθῆναι)

THE BIRTH OF DEMOCRACY IN ANCIENT ATHENS

S u m m a r y

Based on the belief that all men are equal before law and by praising the uniqueness and freedom of human spirit, the Athenians gradually developed the ideal Democracy. The source of inspiration was King Theseus who, in the 13th century B.C. incorporated all towns and communities of Attica into one big state thus creating the first State in human history. He created the first «Agora», the Parliament of Areos Pagos and the Assembly of the Commons. The citizens, depending on their lineage, were classified in fraternities and functions. Eusebius provides us with information about the political evolution in Athens; His chronicles provides us with lists of: a) 17 hereditary Kings until the 11th century B.C. b) 13 life archons up to the year 776 B.C. The nobles became very powerful and they owned common property. c) 7 elected officials (archons) who served for 10 years. From 681 B.C. and onward prevailed the «co-reign» of 9 aristocrats: A President of the Republic, a King-High Priest, a war Archon and 6 legislators. Nobility was the first class, the second class comprised the land owners, and the third class comprised the craftsmen. Up to the middle of the 8th century there was a «cottage industry» and workshops. After that, Athenians finally created the civilized urban society, the powerful citizens who demand new laws and representation in the government.

Draco, also a legislator establishes new Court Houses. He grants civil rights to the third class and the soldiers. In the year 594 Solon is elected archon-arbitrator with unlimited power. He establishes the ruling of the state according to the income of citizens. He abolished the right to lend money on personal bondage, he legislates the canceling of debts, and he puts a maximum limit of property. Social classes were organized in parties with local characteristics. In 546 B.C. Peisistratos re-allots the communal land, collects literature, introduces Dionysos worship, builds temples, fountains and Propylea. Kleisthenis revolution is the beginning of Athens democracy. During 508-7 B.C. he creates 100 municipalities, 10 tribes, 30 «tritties», a parliament of 500 members, organizes ten assizes and establishes the «ostrakismos» in Ionians. After the Persian wars, Themistocles adopts the navy power policy and builds the three Pireus seaports. The ten generals elected by the city assembly, have military, political, economical and administrative authorities under the supervision of the ranking general; this is democracy. Themistocles establishes the Athenian alliance in 478 B.C. With Pericles «Golden Age» starts for Athens in politics and culture. Pericles was a gentle-natured, sober, god-fearing, philosopher politician. Ploughmen and Rowers get full citizen's rights. He legislates free entrance to the theatres for the poor, daily allowances for the

soldiers, the judges, the deputies and the citizens, who take part in the «Ecclesia». The citizens vote for the election of the Generals, for the rulers, for laws, for taxes, for war and peace. Athens Ecclesia is the forerunner of the United Nations declaration.

O. SARIVALASSI-TSAGARI
(Athens)